

Četvrti dio

NA ROMANDI I U GORNJEM PODRINJU

Prema ranije utvrđenim planovima, Komanda njemačke 2. oklopne armije naredila je da 3. januara 1944. godine počnu operacije u srednjoj Bosni i Bosanskoj krajini, a i u sjevernoj Dalmaciji protiv 1. proleterskog i 5. i 8. korpusa NOVJ. U njima je angažovala u snage koje su izvele operacije »Kugelblic« i »Šnešturm« (ojačani 5. SS korpus). Zbog toga su na teritoriji istočne Bosne ostale gotovo same kvislinške formacije (ustaške, domobranske, milicijske, zelenokadrovske i četničke). One su imale zadatak da brane gradove i varošice i važnije objekte duž komunikacija koje su zauzele njemačke trupe i da kontrolišu rejone koje su privremeno napustile jedinice NOV i POJ. Za Nijemce su tada bile od posebne važnosti komunikacije u dolini Bosne i rokadne saobraćajnice od Višegrada ka Sarajevu i od Zvornika ka Doboju. U slučaju savezničkog iskrcavanja na našoj obali, one su bile predviđene za manevar snaga iz doline Morave ka dolini Bosne i dalje ka Jadranu." Međutim, kvislinške snage, iako brojno jake i ohrabrene njemačkim operacijama, nisu mogle ne samo dalje eksploatisati nego ni očuvati operativne rezultate koje je tokom decembra postigao ojačani 5. SS korpus u istočnoj Bosni. Čim su ostale same, odmah su izgubile operativnu inicijativu i morale preći u odbranu, jer nisu bile u stanju da kontrolišu sav prostor koji su im prepustile njemačke trupe. Čak su pojedine regione od nemalog operativnog značaja (Han-Pijesak, Vlasenica, Srebrenica i dr.) morale napustiti, jer ih nisu mogle braniti raspoloživi snagama.

Te slabosti okupatora i kvislinga, kojima je uvijek nedostajalo snaga za borbu protiv NOV i POJ, olakšavale su situaciju jedinica 3. korpusa, 5. i 16. divizije NOVJ i omogućavale im, da

1) U analizi svih varijanata mogućeg savezničkog iskrcavanja na Balkanu predviđeno je da se, između ostalog, obezbijede i slijedeće željezničke pruge i drumovi: Kraljevo - Sarajevo i Bosanski Brod - Sarajevo. (Zbornik NOR, XII/4, zapovijest komandanta Jugoistoka, 15. 1. 1944, dok. br. 14).

poslije završene ofanzive, predahnu i srede svoje redove. To je bilo posebno značajno za one jedinice koje su imale veće gubitke i za bolnice i ranjenike koji su tokom decembra 1943. godine bili izloženi teškim naporima, patnjama i neredovnom liječenju.

U toku ofenzive i poslije nje okupator i kvislinzi su pokušali da što bolje politički iskoriste operacije koje su izveli na prostoru istočne Bosne. S tim ciljem su razvili živu propagandu o tome da su snage NOV i POJ razbijene i poražene i da će protiv onih njihovih dijelova koji su se održali uskoro uslijediti nova njemačka ofanziva.²⁾ I time su htjeli prekinuti proces jačanja NOP-a i učvrstiti pokolebane kvislinške formacije i što šire ih aktivirati u borbi protiv jedinica NOV i POJ. Pored ostalog, u toj funkciji je vršeno i kao prijetnja korišćeno nemilosrdno pustošenje koje su izvršile njemačke trupe u pojedinim krajevima istočne Bosne.³⁾

Uporedo s time vidljivo je porasla aktivnost svih kontrarevolucionarnih snaga u istočnoj Bosni. Iako međusobno antagonističke, podozrive i nepovjerljive, sve su tražile načina da se što bolje povežu u suprotstavljanju odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Tako se, na primjer, Draža Mihailović 1. januara 1944. godine obratio Muslimanima Bosne i Hercegovine i posebno kvislinškim jedinicama milicije i zelenog kadra s pozivom da se pređe preko ranijih pokolja koje su izvršili četnici 1 te jedinice i uspostavi međusobna saradnja.⁴⁾ Bio je to taktički potez četničkog vodstva da uspostavi saradnju sa muslimanskom buržoazijom, naročito onim njenim dijelom koje je bio prozapadno orijentisan. Kao rezultat tih i ranijih nastojanja javljali su se slučajevi da zelenokadrovci, u nekim selima oko Trebave, stavljaju četničke kokarde na fesove.⁵⁾ Glavne napore su, međutim, protivnici nove Jugoslavije ulagali u to da ojačaju svoje oružane formacije. Uz podršku njemačkih službi došlo je do bržeg formiranja jedinica zelenog Kadra u sjeveroistočnoj Bosni i do izvesne obnove i jačanja jedinica muslimanske milicije u širem regionu Sarajeva. Istovremeno su četničke komande, takođe oslonjene na okupatora i organe i trupe NDH, nastojale da obnove i ojačaju svoje jedinice koje su ranije bile razbijene na većem dijelu teritorije istočne Bosne.⁶⁾

2) Zbornik NOR, IV/23, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 8. 3. 1944, dok. br. 44.

3) Isto.

4) Ahmed Đonlagić, Čamil Kazazović, cit. dj, str. 111.

5) ACK SK BiH, izvještaji Džemala Bijedića, sekretara Okružnog komiteta KPJ za Posavinu 1. 12. 1943. i 12. 1. 1944, br. reg. 3/179 i 23/1044.

6) Zbornik NOR, IV/23, cit. dok. br 44.

Čim su prestale neprijateljeve operacije, glavna pažnja štaba 3. korpusa je usredsređena na to da se divizije, brigade i partizanski odredi što bolje odmore, srede i popune i da što prije preuzmu inicijativu u svoje ruke. Slabosti neprijatelja koje su odmah uočene i potreba operativnog sadejstva korpusima NOVJ u srednjoj Bosni i Bosanskoj krajini, na koje su jake njemačke snage preduzele ofanzivu, uticali su da štab korpusa, svega desetak dana poslije završetka operacije »Šnešturm«, donese odluku da s glavnim snagama 3. korpusa i 16. vojvodanjskom divizijom preduzme napad na neprijatelja u Tuzli i okolnim uporištima. Istovremeno je pred sve jedinice postavio zadatak da u rejonima svog rasporeda spreče oživljavanje i jačanje kvislinških snaga.⁷⁾

Glavni politički zadatak u to vrijeme je bio: upoznavanje boraca i stanovništva s odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a.⁸⁾ O tim odlukama je štab 3. korpusa još u decembru izdao posebno saopštenje, ali zbog neprekidnih borbi tokom ofanzive na njihovom objašnjavju se počelo organizovano i intenzivno raditi tek u januaru 1944. godine.

1. Oslobođenje Vareša

Kao što je već rečeno, štab 27. divizije ostao je bez radio-veze sa štabom 3. korpusa 23. decembra, jer se toga dana pokvarila njegova radio-stanica.⁹⁾ Poslije proboja iz neprijateljevog obruča izvijestio je preko radio-veze štaba 5. divizije sa Vrhovnim štabom - štab 3. korpusa o svojim namjerama i tražio da ih odobri ili pak da uputi direktivu za dalji rad. On je tada namjeravao da Diviziju zadrži desetak dana na prostoriји sela Rakova Noga, Olovo, Sokolac, Sokolovići, ukoliko neprijatelj ne preduzme napad s jačim snagama. Ako bi se to desilo, imao je u planu da se 27. divizija prebaci na područje planine Jahorine i Trnova.¹⁰⁾ Istog dana je kuririma uputio izvještaj štabu 3.

7) Isto, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 6. 3. 1944, dok. br. 35.

8) Isto, cit. dok. br. 44.

9) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183. (Dva dana kasnije, u toku proboja preko Romanovca, radišta se odvojio od kolone. Uspio je da zakopa radio-stanicu i sa šifrom da se probije u Birač. Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 173, str. 565).

10) Zbornik NOR, IV/21, naređenje štaba 5. divizije, 1.1. 1944, dok. br. 2. U svom dnevniku (cit. d., str. 168) Milutin Moračaje zabilježio sljedeće: »Javili smo Vrhovnom štabu sadašnji raspored 27. divizije... Zamolili smo Vrhovni štab da javi štabu Trećeg udarnog korpusa o rasporedu 27. divizije...«

korpusa u kome je detaljno opisao protekle borbe, stanje jedinica i iznio svoje namjere.

U izvještaju je, između ostalog, naveo i slijedeće: »Naše manevarsko područje biće Romanija - Sokolovići - Nišići - Okruglica, na kojoj ćemo prostoriji sačekati vaše daljnje direktive. Ukoliko ne uspijemo da dobijemo direktive od vas, mi ćemo, kad V divizija pređe u Srbiju, krenuti na prostoriju Goražde - Jahorina- Trnovo«. Očigledno, štab divizije je u svojim planovima imao u vidu realizaciju zadataka iz direktive Vrhovnog štaba od sredine decembra 1943. godine! Radi toga je posebno insistirao na tome da se na operativno područje Divizije prebaci 19. birčanska brigada i da se teški ranjenici, koje je Divizija sačuvala u toku ofanzive, evakušu u korpusne bolnice. Osim toga, izvijestio je i o mjerama koje je preduzeo i koje će preduzeti radi sređivanja jedinica.¹¹ "

Da bi obezbijedio vezu sa 19. birčanskom brigadom i štabom 3. korpusa, štab 27. divizije uputio je Romanijski NOP odred na prostoriju Malog Polja, dajući mu uz to još i zadatak da djeluje na drumu Han-Pijesak - Vlasenica.¹²

Kurirska veza je brzo uspostavljena do štaba 3. korpusa. On je već 7. januara oformio direktivu o zadacima jedinica pod njegovom komandom. U njoj je bilo predviđeno da 27. divizija djeluje (kada se 5. divizija prebaci na sektor Goražde - Višegrad) na području Sokolovići - Prača - Trnova sa zadatkom zauzimanja manjih neprijateljevih uporiša, odmora i sređivanje jedinica, ali »ne na uštrb ofanzivnih akcija«. Takođe, štab korpusa je poručivao da je naredio 19. birčanskoj brigadi da krene u sastav 27. divizije, da prihvata predložene kadrovske izmjene (postavljanje majora Dušana Egića na upražnjeno mjesto komandanta 17. majevičke brigade i Antuna Kolundžićaza načelnika štaba 2. krajiške brigade) i predlog da se teški ranjenici upute na liječenje u Šekoviće.¹³ Međutim, ta direktiva nije stigla u štab 27. divizije. Kurire i četvrtu koja ih je pratila razbili su četnici. Tom prilikom su zaplijenili svu poštu koja je bila upućena štabu 27. divizije i predali je Nijemcima u Sokocu.¹⁴

Tako je veći dio januara glavnina 27. divizije djelovala samostalno. Na početku tog mjeseca ona je bila raspoređena na prostoriji između Olova i Sokolca: 2. krajiška brigada (s kojom je bila i Divizijska bolnica) u selima Četojevići, Sudići, Medoje-

11) Zbornik NOR, IV/20, cit. dok. br. 183.

12) Isto.

13) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 34.

14) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 21. 1. 1944, dok.

vići i Rakova Noga; 17. majevička brigada u Četojevićima i Vladojevićima, a štab divizije u selu Žunovi.¹⁵¹ Oko tog rejona rasporeda jedinica nalazile su se četničke jedinice iz sastava Romanijskog korpusa; u Olovu i Varešu bile su ustaške i milicijske posade, a u Sokolcu jedan ustaški bataljon. Preko tih svojih snaga neprijatelj je imao pouzdana obavještenja o rasporedu 27. divizije. Oslanjajući se na njih, 2. januara je nekoliko aviona bombardovalo štab divizije i Talijanski bataljon. Tom prilikom poginuli su Pavle Goranin Ilija, politički komesar divizije, potpukovnik Antun Vidaković, vojni instruktor, a jedan borac iz Italijanskog bataljona je ranjen.¹⁶¹

Uskoro poslije pogibije Pavia Goranina, Divizijski komitet KPJ za 27. diviziju riješio je da dužnost političkog komesara divizije privremeno vrši Idriz Čejvan, politički komesar 2. krajiške brigade, i da partijske organizacije u jedinicama glavnu pažnju poklone odmoru i sređivanju bataljona i četa. Štab divizije se

15) Isto, IV/20, cit. dok. br. 183.

16) Milutin Morača, cit. d., str. 168-9, u napomeni 181 zabilježio je slijedeće: »Tek što smo iz Žunova poodmakli nepuna dva kilometra, stigla je neprijateljska avijacija i bombardovala ovo selo. Bila je skoro potpuno srušena kuća u kojoj se nalazio štab 27. divizije...

O ovom bombardovanju Žunova priča mi detaljno komandant 27. divizije drug Pero Kosorić, kad smo se sastali u Foči 11. marta 1944. godine. Kako se štab naše divizije (5. krajiške, prim. A. Đ.) nalazio u Žunovima i u istoj kući nepuna tri dana prije dolaska štaba 27. divizije, bilo nam je jasno da su četnici obavijestili ustašku ili njemačku komandu u Sarajevu o mjestu boravka štaba naše divizije, pa su tako avijatičari dobili precizne podatke.

Štab 27. divizije bio je upozoren od obavještajne službe da se ne smješta u tu kuću koja je bombardovana. Bila je markantna i lako uočljiva. Ali, on nije prihvatio tu sugestiju. I, upravo, kada je 2. januara, preko sela Žunova naišla 4. krajiška brigada, njenu kolonu je nadletio neprijateljev avion. Štab 27. divizije odmah je uputio kurira s narednjem da se ta kolona skloni sa otvorenog prostora. Uskoro je doletio drugi avion i bacio tri bombe, od kojih je jedna pogodila trem kuće u kojoj se nalazio štab divizije. Imala je usporeni upaljač i nije odmah eksplodirala.

Pavle Goranin Ilija, politički komesar divizije, koji je ležao na jednoj klupi, misleći da od bombardovanja nema ništa, podigao se i pokazujući bosanski grb zaustio:

»Evo ti, Švabo, k... «! a u tom trenu zagrmjela je eksplozija.

Načelnik štaba Rudolf Petovar i obavještajni oficir Zvonko Grakalić bili su nepovređeni. Goranina je pogodio mali geler u potiljak. Na rani nije bilo gotovo ni traga krvi. Ali, pjena na ustima je pokazivala da se nalazi u samrtnom ropcu. Vidakoviću su obje noge bile raznijete. Komandant divizije Pero Kosorić bio je samo okrnut.

Sutradan su Goranin i Vidaković svečano sahranjeni na groblju u Žunovima. Bio je postrojen počasni vod, a Pero Kosorić se dirljivim riječima oprostio od obojice, sjećajući se posebno lika prvog političkog komesara Romanijskog partizanskog odreda Pavia Goranina Ilije, iz teških ustaničkih dana 1941. i 1942. godine. (Saopštenje Rudolfa Petovara dato autoru decembra 1982. godine).

posebno angažovao na tome da 17. majevička brigada što prije prebrodi teškoće u koje je zapala tokom neprijateljeve ofanzive. Zbog togaje do 9. januara nije pomjerao i operativno angažovao. Za to vrijeme je 2. krajišku brigadu postepeno približavao Varešu s ciljem da usput čisti područje kojim se kretala od četničkih grupa i da u pogodnom trenutku upadne u taj rudarsko-industrijski centar, prvenstveno da se dođe do plijena u hrani, odjeći i obući. Do 9. januara su njeni bataljoni imali nekoliko sukoba sa četničkim grupama koje su najčešće djelovale iz zasjeda ili su preduzimale prepadne na pojedine čete ili zaštitne dijelove kolona u pokretu. Kada su se primakli Varešu, prema njima su se aktivirale ustaške i milicijske jedinice. Međutim, ta neprijateljeva aktivnost nije mogla omesti 2. krajišku brigadu da noću 9/10. januara, s dijelom snaga (jedan bataljon i četa) i sa Italijanskim bataljonom, naravno uz pouzdano obezbjeđenje prema Brezi, prodre u Vareš i bez velikih teškoća i gubitaka rasprši ustašku i milicijsku posadu.¹⁷⁾

Zauzimanje Vareša je bilo od nemalog značaja za jedinice 27. divizije. Pored vojne opreme (oko 15.000 puščanih metaka i dr.), u njemu je zaplijenjeno oko 10 tona brašna, znatna količina žita, 118 pari čizama, veća količina štofova, kože, uniformi, odijela i druge opreme. Tim plijenom riješeni su akutni problemi odjeće i obuće u jedinicama, a i prehranu Divizije u tim pasivnim krajevima. Posebno je to bilo značajno što su ogoljeli borci bili zbrinuti i što su iscrpljene jedinice mogle bar privremeno dobiti potpunije obroke.¹⁸⁾

Ostavljajući manje dijelove u Varešu radi neposrednog obezbjeđenja evakuacije plijena, štab divizije je orijentisao glavninu 2. krajiške brigade prema Brezi s ciljem da prenese dejstva u neposrednu blizinu tog važnog rudnika i da spriječi brzi prodor neprijatelja ka Varešu. Da bi bolje prikupio snage, pomjerio je 17. majevičku brigadu u rejon sela Nišići, Okruglica i Kunosići.¹⁹⁾

Odmah poslije gubljenja Vareša neprijatelj je pokušao da od njega prodre oklopnim vozovima. Jedinice 2. krajiške brigade su, naravno, oštetile željezničku prugu i bez teškoća osujetile njihov prodor. To je prisililo neprijatelja da u borbu uvede, 13. januara, pješadijske jedinice mješovitog sastava (Nijemci,

17) AVII, k. 1111, cit. br. reg. 84. Zbornik NOR, IV/21, izvještaj štaba 2. krajiške brigade štabu 27. divizije, 16. 1. 1944, dok. br. 92.

18) Isto, izvještaji štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 21.1. 1944, dok. br. 113 i 114.

19) Isto.

domobrani, milicija). Istovremeno su se aktivirali i četnici prema 17. majevičkoj brigadi. Prve napade tih pojačanih neprijateljevih snaga su jedinice 2. krajiške brigade uspješno odbile.²⁰ Međutim, štab 27. divizije procijenio je da pristigla pojačanja ne dozvoljavaju da se preduzme napad na Brezu, pa je riješio da 2. krajiška brigada napusti Vareš čim se završi evakuacija plijena i da prema tome podesi stepen svoga angažovanja u sprečavanju neprijateljevog prodora. Pošto je plijen izvučen, 15. januara je Vareš prepušten neprijatelju.²¹

Uporedo s tim borbenim aktivnostima u jedinicama 27. divizije je tih dana ponovo oživio politički i kulturno-prosvjetni rad i posebno upoznavanje njihovog sastava sa odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Na tome je još početkom decembra insistirao CK KPJ i, tim povodom je, kao što je već pomenuto, štab korpusa izdao posebno saopštenje. Međutim, stalne borbe i pokreti su uticali da se istorijske odluke iz Jajca podrobnije objasne tek kada su jedinice predahnule iza ofanzive.²²

Sredinom januara štab divizije bio je zaokupljen i problemima u Italijanskom bataljonu. Prilikom zauzimanja Vareša stekao se utisak daje on nepouzdan, pa je naredena istraga. Poslije nje je donijeta odluka da se rasformira i djelimično razoruža, a ljudstvo rasporedi u jedinice divizije.²³ Dio tog naoružanja (4 puškomitraljeza, 85 pušaka i 174 bombe) dodijeljen je 17. majevičkoj brigadi. Bila je to prenamagljena i politički nepromišljena odluka zbog koje je štab 3. korpusa uputio kritiku štabu 27. divizije.²⁴

Poslije povlačenja iz Vareša, štab divizije riješio je da glavnina divizije napusti prostoriju na kojoj se nalazila. On još nije imao vezu sa štabom 3. korpusa, a operativni razlozi nisu zahtijevali dalji boravak Divizije na prostoriji između Vareša i Breze, pogotovu što se tu nije mogao uspješno riješavati problem popune jedinica, posebno 17. majevičke brigade. Cijenio je da će iz rejona Sokolovića lakše uhvatiti vezu sa štabom korpusa i uz njegovu pomoć obezbijediti povratak 2. i dijelova 1. i 3. bataljona te brigade i riješiti pitanje evakuacije oko 160 ranjenika iz Divizijske i brigadnih bolnica.²⁵

20) Isto, cit. dok. br. 92.

21) Isto, cit. dok. br. 113.

22) ACK SK BiH, f PK KPJ za BiH, depeša CK KPJ bez datuma, br. reg. 52/1, i f Obi. kom za ist. Bos., izvještaj zamjenika političkog komesara 2. krajiške brigade Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 4. 2. 1944, br. reg. 106/2.

23) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 92 i 113.

24) Isto, cit. dok. br. 114. i saopštenje general-pukovnika Rudolfa Petrovara, dato autoru decembra 1982. godine.

Pokret do Sokolovića izvršen je kraćim marševima, bez teškoća. Jedino su dijelovi 2. krajiške brigade imali borbe protiv četnika koji su vršili prepade na osiguravajuće jedinice. Glavnina divizije prebacila se preko drumova Sokolac - Han-Pijesak 19/20. januara u više kolona bez ometanja od neprijatelja i razmjestila u predviđena sela na Glasincu i u Sokolovićima.²⁶⁾

2. *Učešće 19. birčanske brigade i Romanijskog odreda u napadu na neprijatelja u Tuzli*

Početkom januara 1944. godine 19. birčanska brigada se nalazila na prostoriji Nova Kasaba, Vlasenica, selo Cikote sa zadatkom zatvaranja pravaca od Zvornika i Srebrenice i zaštite i kontrole slobodne teritorije Birča.²⁷⁾ Štab brigade je namjeravao da jedan bataljon uputi u srebrenički kraj radi prikupljanja hrane. Kada su u Vlasenicu stigle dijelovi Romanijskog odreda s pomenutim izvještajem štaba 27. divizije od 2. januara, štab 3. korpusa je odlučio da 19. birčanska brigada krene u sastav svoje divizije i da zajedno sa Romanijskim partizanskim odredom zauzme neprijateljevo uporište u rejonu sela Čapori i Han-Kram, jugozapadno od Han-Pijeska.²⁸⁾ Poslije primljenog avizoređenja, ona se prikupila u rejonu sela Grabovice i u Vlasenici, odakle je trebalo, 9. januara, da krene na izvršenje dobijenog zadatka.²⁹⁾

Ali, tog dana je ta odluka izmijenjena. U okviru operacije za oslobodjenje Tuzle, štab 3. korpusa je riješio da u njoj učestvuju, pored 16. i 17. divizije, i najbliže jedinice 27. divizije: 19. birčanska brigada i Romanijski odred. Od njih je obrazovao jednu kolonu kojoj je dao bliži zadatak da iz tadašnjeg rejona rasporeda (Vlasenica - Malo Polje) pređe u nastupanje i zauzme Kladanj i najkasnije do 14. januara izbije u Živinice. Tu je trebalo da Brigada i Odred dobiju slijedeći zadatak u okviru plana napada na neprijatelja u Tuzli. Za osmatranje i osiguranje

25) Isto, cit. dok. br. 113 i 114.

26) Zbornik NOR, IV/22, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 5. 2. 1944, dok. br. 25.

27) Isto, izještaj štaba 19. birčanske brigade štabu 27. divizije, 1. 1. 1944, dok. br. 7.

28) Isto, cit. dok. br 34.

29) Isto, izvještaj štaba 19. birčanske brigade štabu 3. korpusa 8. 1. 1944, dok. br. 46.

pravca Han-Pijesak - Vlasenica na Malom Polju je ostavljena jedna četa Romanijskog odreda.³⁰¹

Razrađujući plan napada, štab 3. korpusa je uključio 19. birčansku brigadu u sastav južne kolone u kojoj su bile 6. bosanska i 16. muslimanska brigada 17. divizije, a Romanijskom odredu (koji je tada imao oko 320 boraca) dodijelio je zadatak da se postavi na prostoriju sela Tarevo, Matijevići i Stupari radi zatvaranja pravca Kladanj - Živinice, ističući pri tome mogućnost da i on može biti upotrebljen za napadna dejstva u rejonu Tuzle. Poslije završetka operacije, štab korpusa je predviđao da se 19. brigada i Romanijski odred prikupe u rejonu Živinica i krenu u sastav svoje divizije, zauzimajući usput Kladanj, ako to situacija bude zahtijevala i dozvoljavala.³⁰

U duhu opšte zamisli operacije, komandant južne kolone, komandant 17. divizije, pukovnik Gligo Mandić, riješio je da dobijeni zadatak izvrši prodorom u Tuzlu sa tri (brigadne) kolone, od kojih je 19. birčanska brigada bila srednja. U zapovijesti od 14. januara njoj je dao zadatak:

»Napada opštim pravcem Lukavica - Živinice - Sprečki Han - Parselo - Crveno Brdo - Tuzla. Zona širenja lijevo vežući se sa lijevom kolonom (6. brigadom, prim. A. Đ.), a desno sa desnom kolonom (16. brigadom, prim. A. Đ) preko Ilinčice.

U nastupanju ka glavnom cilju sadejstvovati sa desnom kolonom u čišćenju sela Dubrave od zelenog kadra«.³²¹

Borbe za oslobođenje Tuzle, januara 1944. godine, jedna su od složenijih operacija koje su do tada izvele jedinice NOV i POJ u istočnoj Bosni. U njoj je angažovano ukupno deset brigada i četiri partizanska odreda. Na ovom mjestu o operaciji će biti riječi samo toliko koliko je neophodno da se vidi rad jedinica 27. divizije koje su uzele učešće u njoj.

Oslobođenje regiona Tuzle u januaru 1944. godine, neposredno poslije njemačke ofanzive, bilo bi od nemalog značaja za NOP u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji. Pored operativne podrške 1. proleterskom, 5. i 8 korpusu NOVJ ono bi ubrzalo popunu jedinica NOV i POJ u istočnoj Bosni, olakšalo snabdijevanje jedinica i naroda doturom iz Semberije i Posavine, što je tada naročito bilo potrebno za područja Birča i Romanije koja je u protekloj ofanzivi neprijatelj popalio i opljačkao. Osim toga, ponovno oslobođenje Tuzle imalo bi veliki moral-

30) Isto, naređenje štaba 3. korpusa štabu 19. birčanske brigade i Romanijskom NOP. odredu, 9. 1. 1944, dok. br. 47.

31) Isto, zapovijest štaba 3. korpusa od 12. 1. 1944, dok. br. 64.

32) Isto, zapovijest štaba 17. divizije za napad na neprijatelja u Tuzli od 14. 1. 1944, dok. br. 79.

no-politički efekat u suzbijanju neprijateljeve propagande («da su jedinice NOV i POJ u istočnoj Bosni uništene») i u osujećivanju okupatorovih planova da obnovi i osnaži kvislinške formacije, prvenstveno zeleni kadar i četnike.

U vrijeme planiranja operacije (8. i 9. januara), realne su bile pretpostavke da se sa jakim snagama (šest brigada i dva partizanska odreda), koje su bile određene za neposredni napad na neprijateljev garnizon u Tuzli (5. domobranski puk, čiji je jedan bataljon bio u Siminom Hanu i Gornjoj Tuzli), savladaju neprijateljeva uporišta oko grada i u njemu i da se zadatak brzo izvrši. To su bile dvostruko jače snage od onih koje su krajem septembra i početkom oktobra 1943. godine oslobodile Tuzlu u kojoj su se tada branile znatno jače neprijateljeve snage.

Međutim, za razliku od prvog napada na neprijatelja u Tuzli, kada je, pored ostalog, postignuto iznenađenje, ovog puta je izostao taj vrlo značajan činilac za uspjeh operacije. Dok su u jesen 1943. godine prilaze Tuzli štitele jedinice muslimanske milicije koje su bile jako pokolebane i u raspadanju, sada je situacija bila bitno izmijenjena. U januaru 1944. godine, jedinice zelenog kadra bile su nasrtljive i borbeno aktivne na gotovo svim pravcima kojim su se snage NOV i POJ približavale Tuzli. One su svojom borbom olakšale neprijatelju da se u Tuzli pripremi za odbranu. Osim toga, neprijateljevo komandovanje je (iz radiosaoobraćaja) otkrilo pripreme 3. korpusa za prodor u Tuzlanski basen, paje pravovremeno ojačalo svoje snage: 12. januara je u Tuzlu doveden gotovo cio 8. domobranski puk, a noću 13/14. januara u grad je (iz Zvornika) stigla njemačka borbena grupa »Švarc«. Njen komandant, general Švarcneker (Schwartzneker), preuzeo je komandu nad svim neprijateljevim snagama u regionu Tuzle. Time se bitno izmijenio odnos snaga u korist neprijatelja i one prvobitne pretpostavke za oslobodjenje Tuzle više nisu bile realne. Podatke o pristizanju tih neprijateljevih pojačanja i predlog da se vrši samo demonstrativni napad saopštio je, 14. januara, štab 17. divizije štabu 3. korpusa, ali se njegov komandant, general-major Košta Nađ, nije složio s tim predlogom.³³⁾

Odluka je ostala: napad na neprijatelja u Tuzli treba da počne prema utvrđenom planu 16. januara u 20 časova.

U vremenu od 9. do 15. januara su 19. birčanska brigada i Romanijski odred vršili pripreme za napad, odnosno izvršavali dobijene zadatke i približavali se polaznim rejonima za napad.

33) Gligo Mandić, cit. d., str. 111-13.

Iz već citiranih zapovjesti i iz rasporeda pred napad vidi se da se odustalo od napada na neprijatelja u Kladnju.³⁴⁾»

Kako je bilo predviđeno, Romanijski partizanski odred je zaposio rejon sela Stupari, Matijevići i Tarevo i tako, u zahvatu drumu Kladanj - Tuzla, obezbijedio pozadinu jedinica južne kolone od eventualne intervencije neprijatelja s tog pravca. Za to vrijeme se 19. birčanska brigada grupisala u rejon sela Svojat i D. Lukavica (8-10 km jugoistočno od Živinica). Marševala je iza jedinica 6. bosanske brigade koje su porušile most na Spreči na drumu Tuzla- Živinice i zaposjele most kod Sprečkog Hana. Neprijatelj je iz Tuzle uputio prema Živinicama jednu njemačku četu (oko 150 vojnika na nekoliko kamiona). Ona je pokušala da opravi porušeni most i uspori nastupanje naših snaga prema Tuzli. U borbi, u kojoj su uzeli učešće dijelovi 6. i 19. brigade, ta četa je odbačena uz gubitke od 9 mrtvih vojnika i nepoznat broj ranjenih. Tom prilikom su zaplijenjena, pored ostalih stvari, i 2. puškomitraljeza, a uništen je 1 kamion i 1 mototickl. Poslije toga je nastavljeno prebacivanje jedinica 6. brigade preko mosta kod Sprečnog Hana. Kada je nailazilo začelje te brigade, most se srušio. Izgubilo se dosta vremena dok je napravljen improvizovani prelaz, pa je zbog toga 19. birčanska brigada kasnila u nastupanju ka Tuzli. Tek 17. januara izbila je na Crveno brdo, svoj prvi objekat napada. Ali, taj položaj neprijatelj je bio napustio prije nego što je počeo napad južne kolone 17. divizije,³⁵⁾ pa su gajedinice 19. birčanske brigade zaposjele bez borbe.

Te noći, 16/17. januara, zakasnile su sve jedinice koje su vršile neposredni napad na neprijatelja u Tuzli, neke 3-4 časa, a neke još više. To zakašnjenje je kod južne kolone nastalo zbog otpora zelenog kadra na prilazima Tuzli, ali i zbog nerealnog planiranja vremena za marš od rejona prikupljenja do polaznih položaja za napad. Raskvašeno zemljište usporilo je pokret brigada više od ne jakih vatrenih prepada neprijatelja. Zbog toga je napad bio nejednovremen i prve noći je dao slabe rezultate.³⁶⁾»

Naredne noći (17/18. januara) sve jedinice su gotovo istovremeno krenule u napad, pa su u njemu u početku postignuti značajni rezultati kod svih jedinica južne kolone. Desnokrilna - 16. muslimanska brigada je u snažnom jurišu zauzela Ilinčicu

34) Isto, str. 110.

35) DaneOlbina, Ratni dani, Svjetlost, Sarajevo, 1972, str. 199, Gligo Mandić, cit. d., str. 115 i Zbornik NOR, IV/21, izvještaj štaba 19. birčanske brigade, 31.1. 1944, dok. br. 172.

36) Isto.

(trig. 453).³⁷⁾ Istovremeno su bataljoni 19. birčanske brigade sa Crvenog brda izvršili prodor do južne ivice grada, do riječice Jale. Takođe je i lijevokrila - 6. bosanska brigada zauzela Krenku i našla se na zapadnim dijelovima Tuzle. Tim uspjesima bio je u velikoj mjeri narušen sistem neprijateljeve odbrane s južne i zapadne strane. Koristeći se relativno povoljnom situacijom svoje odbrane na ostalim sektorima, neprijatelj je u prvim ponoćnim časovima preduzeo protivnapad protiv jedinica južne kolone. Jakom koncentracijom vatre po Ilinčici, iza koje je slijedio napad pješadijskih jedinica, neprijatelj je zbacio 16. muslimansku brigadu s tog dominantnog položaja. Ona je tom prilikom i prilikom povlačenja kroz minska polja ispod Ilinčice pretrpjela teške gubitke. Iako su uspješno odoljevale neprijateljskom pritisku, i jedinice 19. birčanske brigade su se morale povući sa dostignute linije zbog pada Ilinčice. I u nastupanju, i u tom povlačenju i one su imale da savladaju neprijateljeva protivpješadijska minska polja u kojima su, između ostalih, teško ranjeni Stojan Stojanović, zamjenik političkog komesara 1. bataljona, i Ljubo Popović, politički komesar čete.³⁸⁾

U toku 18. januara neprijatelj je intervenisao ka Tuzli sa snagama 1. lovačke domobranske brigade (zdruga). Nastupajući od Doboja, one su upale u Gračanicu. Međutim, njihov dalji prodor spriječile su 2. i 3. brigada 16. vojvodanske divizije. Ali, i pored toga, postojala je realna opasnost da neprijatelj pojača garnizon u Tuzli. Zato je štab 3. korpusa riješio da s južne strane uvede u borbu sve raspoložive rezerve: 1. južnomoravsku brigadu - na istočni dio položaja na Ilinčici, a Romanijski partizanski odred - desno od nje, prema istočnom logoru.³⁹⁾

Međutim, ni u noćnom napadu 18/19. januara nije bilo značajnijeg uspjeha, osim kod krilnih jedinica južne kolone: bataljoni Romanijskog odreda prodrli su do pred istočni logor, a jedan bataljon 6. brigade u grad. Kako su sve ostale jedinice (južne i sjeverene kolone) zaustavljene ispred neprijateljevih uporišta na prilazima Tuzli, i ti osamljeni prodori nisu se mogli održati, pa su se jedinice koje su ih ostvarile još prije svanuća morale povući na polazne položaje za napad.⁴⁰⁾

37) U cit. izvještaju štaba 19. birčanske brigade od 31. 1. 1944. kaže se da su i jedinice te brigade učestvovalе u zauzimanju Ilinčice. Taj podatak nije tačan. Vidi o tome: Gligo Mandić, cit. d., str. 116, i Ahmet Đonlagić i Camil Kazazović, cit. d., str. 101-2.

38) Gligo Mandić, cit. d., str. 116, i Nikola Andrić, cit. čl., n. d., str. 431.

39) Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 173, str. 569.

40) Isto, i Gligo Mandić, cit. d., str. 116.

Ni poslije trećeg neuspjelog napada štab 3. korpusa nije odustajao od namjere da zauzme Tuzlu. Naredio je da se novi napad opet izvede noću 19/20. januara. Komandanti sjeverne i južne kolone unijeli su izvjesne izmjene u borbeni poredak jedinica kojima su komandovali: u sjevernoj kolonije namjesto 1. vojvođanske brigade, koja je imala velike gubitke, u borbu uvedena 5. vojvođanska brigada; u južnoj koloni su na desno krilo 19. birčanske brigade prebačena dva bataljona 6. brigade radi napada na neprijatelja na Ilinčici. Ostale jedinice južne kolone su napadale na ranijim pravcima. Borba je trajala cijele noći. Pojedini bataljoni Romanijskog odreda i 19. i 6. brigade su uspijevali da se uklone u neprijateljev borbeni poredak ili čak da prodru u grad (Romanijski odred), ali u svanuće su se svi našli na polaznim položajima.⁴¹¹

Poslije te četvrte noći iscrpljujućih pokušaja postalo je očigledno da se raspljošivim snagama ne može savladati neprijateljev garnizon u Tuzli. Izjutra 20. januara štab 3. korpusa je odlučio da se obustave borbe i da se jedinice povuku ka Birču i Majevidi. I neprijatelj je u gradu ocijenio da mu situacija daje mogućnost da preuzme inicijativu (jer je znao da ka Tuzli kreću pored 1. lovačke domobranske brigade i njemačke borbene grupe iz Doboja i Zvornika), pa je oko 9 časova 20. januara preduzeo napad na jedinice južne kolone. Zbog toga je komandant južne kolone morao upotrijebiti 16. i 6. brigadu u zaštitničkim borbama, a s ostalim jedinicama preduzeti izvlačenje iz borbe. U prethodnicu je uputio Romanijski partizanski odred i 1. južnomoravsku brigadu pravcem: Par Selo - Dubrave - Vukovije - Krivača - Gračanica. Za njom su odmah krenuli Divizijska bolnica i pozadinski dijelovi divizije pod zaštitom 19. birčanske brigade kojoj je dodijeljen zadatak da osigura i most na rijeci Spreči, sjeverno od sela Krivače, dok ne pređe štab 3. korpusa.⁴²¹

Prebacivanjem preko Spreče, 20. januara, završeno je angažovanje Romanijskog partizanskog odreda i 19. birčanske brigade u borbama oko Tuzle. U njima je 19. brigada imala 9 mrtvih i 20 ranjenih (od kojih su 10 bili teško ranjeni).⁴³¹ U izvještaju štaba 27. divizije ne pominju se gubici Romanijskog od-

41) Dane Olbina, cit. d., str. 200-1, Gligo Mandić, cit. d., str. 116-7, Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 172 i 173 (str. 570) i analiza operacija 16. divizije za januar 1944, dok. br. 176.

42) Isto.

43) Isto.

reda. Jedino se navodi daje ubio 23 neprijateljeva vojnika i zaplijenio 29 pušaka, 50 pari cipela i drugu vojnu opremu.⁴⁴

Komandant i načelnik štaba 3. korpusa ocijenili su da se u borbama za Tuzlu naročito istakli »... borci VI brigade, pojedini bataljoni XIX brigade i Romanijskog odreda...«. ⁽⁵⁾ U izvještaju Vrhovnom štabu od 8. marta 1944, štab 3. korpusa naveo je i sljedeće: »Sve jedinice su išle u napad na Tuzlu s velikim oduševljenjem i u teškim i krvavim borbama koje su trajale 4 dan i 4 noći pokazale veliko junaštvo. Naročito su se istakle VI brigada, Romanijski odred i XVI muslimanska brigada«. ⁴⁶

Poslije povlačenja južne kolone preko Spreče, štab 3. korpusa zadržao je 19. birčansku brigadu pod svojom neposrednom komandom radi obezbjeđenja slobodne teritorije Birča prema neprijatelju u dolini Spreče i Živinicama, osiguranja i zaštite dotura hrane s Majevice, držanja garnizona u Vlasenici (u koju su bili upali četnici dok su se vodile borbe za Tuzlu) i radi sakupljanja hrane u srebreničkom kraju.⁴⁷ Romanijski odred uputio se, čim se malo odmorio, u sastav 27. divizije. On je 26. januara stigao u rejon Džimirja i Strmice, gdje je dobio zadatak da zatvara i kontroliše pravac Sokolac - Vlasenica.⁴⁸

3. *Borbe na prostoriji Han-Pijesak, Sokolac, Rogatica*

Prostorija na koju je od Vareša stigla 27. divizija bila je gotovo opustošena. Izuzetak su bila sela u Sokolovićima. Ona nisu popaljena i u njih se sklonila masa izbjeglica sa Glasinca. Njemačke i ustaško-domobranske trupe su tokom decembra u glasinačkoj opštini od ukupno 32 sela - popalile 30, u boričkoj od 17 - 12, u rogatičkoj od 12 - 10, u dubskoj od - 26 - svih 26 (s tim što je u nekim od njih ostala po koja kuća) i u pračanskoj opštini od 20 spalile su i 5 sela.⁴⁹ Nemali broj tih sela, naročito na Glasincu, njemačke i ustaške trupe su popalile još u prvoj polovini 1942. godine. Sada su dokrajčile i ono što je od tada bilo ostalo i što su ljudi opravili i adaptirali da sklone svoje

44) Zbornik NOR, IV/22, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 5. 2. 1944, dok. br. 25.

45) Isto, IV/21, pisma komandanta i načelnika štaba 3. korpusa političkom komesaru korpusa, kraj januara 1944, dok. br. 174.

46) Isto, IV/23, dok. br. 44.

47) Isto, IV/21, cit. dok. br. 172.

48) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 27. 1. 1944, dok. br. 136.

49) Isto, IV/23, cit. dok. br. 44.

porodice. Totalnim pustošenjem neprijatelj je pokušavao da onemogući život narodu i jedinicama NOV i POJ na tom operativno značajnom regionu istočne Bosne. Da bi ga zadržao pod svojom kontrolom, doveo je 1. ustašku brigadu (jačine oko 2.100 vojnika). Njen 2. bataljon je rasporedio duž drumu preko Romanije, od Crvenih stijena do sela Baltića, sa 22. bataljonom je organizovao odbranu rejona Sokoca (isturivši jednu četvu na Vitanj, k. 1067, radi obezbeđenja drumu prema Rogatici), a cio 24. bataljon upotrijebio je za odbranu svog uporišta u Rogatici. Obnavljajući i proširujući još ranije izgrađene otporne tačke, ti ustaški bataljoni su solidno utvrdili Sokolac i Rogaticu i važnije topografske objekte na Romaniji. Povezani sa okolnim četničkim jedinicama, oni su težili da svoju odbranu prvenstveno zasnivaju na aktivnim dejstvima, naročito na Glasincu i oko Rogatice.⁵⁰¹ U Žepi se nalazila grupa milicionera koja se više ograničila na odbranu svojih sela od četnika dok je izbjegavala borbu s jačim jedinicama NOVJ.⁵¹¹

U stvari, 1. ustaška brigada je bila istureno obezbjeđenje komunikacija (željezničke pruge i drumu) u dolini Prače i neposredna zaštita drumu od Rogatice do Sarajeva. Saobraćaj drumom od Rogatice ka Višegradu bio je u prekidu zbog snježnih nanosa na Sjemeću. Kako je već pomenuto, Nijemci su bili vrlo zainteresovani da se željeznička pruga od Višegrada do Sarajeva što prije osposobi za saobraćaj i pouzdano obezbijedi od napada snaga NOVJ. Još u decembru 1943. su počeli opravku onih njenih dionica i objekata koje su prethodnih mjeseci porušile jedinice 17. i 27. divizije. Za te radove su upotrebili vojnike razoružanih italijanskih trupa, stanovništvo okolnih sela i varošica i svoje inžinjerijske jedinice. Zbog obezbeđenja pruge imali su, pored kvislinških posada, i svoje dijelove promjenljive jačine iz sastava 369. divizije u važnijim željezničkim stanicama i u Rogatici. U vrijeme izbijanja 27. divizije na Glasinac i rejon Sokolovića, radovi na željezničkoj pruzi bili su u toku, a saobraćaj se odvijao do željezničke stanice Renovica.⁵²¹

50) Isto, bojna relacija ustaškog 1. stajjećeg zdruga za februar 1944, dok. br. 176.

51) Isto, IV/22, cit. dok. br. 55.

52) U izvještaju Vrhovnom štabu od 6. 3. 1944, štab 3. korpusa piše: »... Poslije šeste neprijateljske ofanzive uporišta Sokolac i Rogaticu posjele su ustaše sa Nijemcima sa zadatkom obezbjeđenja željezničke pruge Sarajevo - Višegrad koju neprijatelj žurno podiže i opravljia upotrebljavajući veliki broj italijanskih vojnika i civilno stanovništvo«. (Zbornik NOR, IV/23, dok. br. 35). U pismu štabu 2. proleterske divizije od 4. 2. 1944, štab 5. divizije javlja da na »višegradskoj pruzi, koji Nijemci treba da poprave do kraja februara, radi jedan inžinjerijski njemački puk«. (Zbornik NOR, IV/22, dok. br. 19).

Još dok se nalazio oko Vareša, štab 27. divizije dobio je podrobnija obavještenja o tome šta se desilo u toku neprijateljeve ofanzive na području jugoistočne Bosne i u osnovi tačne podatke o snazi, postupcima, taktici i namjerama neprijatelja. Narod je bio u zbježenju, izložen svakojakim patnjama zbog teških zimskih uslova, a još više zbog ustaškog i četničkog terora, naročito nad partizanskim porodicama i pristalicama.⁵³⁾ Cijeneći situaciju na prostoriji na koju je krenuo od Vareša, štab divizije postavio je pred sve jedinice tri važna politička zadatka: da vode računa o odnosu prema narodu i njegovoj imovini, posebno prema partizanskim porodicama (da se »... od njih ne oduzima ništa od hrane i stoke nego čak ako bude moguće da im se pomogne«); da dolaskom na novu prostoriju Divizija »... treba da dokaže daje naša vojska izišla iz VI ofanzive kao pobjednik, tj. da ni ovog puta neprijatelj nije uspio da nas uništi iako je pošao sa velikim snagama«, i da se preko seljaka pozovu četnici (u jednom broju sela u kojima su imali oslonac među stanovništvom) da se vrate svojim kućama i predaju oružje, uz upozorenje - ako to ne učine - da će se prema njima preduzeti stroge mjere.⁵⁴⁾

Prema tome, u početku je glavni zadatak jedinica 27. divizije bio da konsolidaju prilike na slobodnoj teritoriji tog dijela istočne Bosne i da, radi toga, što prije eliminišu negativne političke i psihološke posljedice protekle neprijateljeve ofanzive. Radi toga je štab 27. divizije, pored ostalog, izdao i posebni proglas narodu Glasinca, Sokolovića i Rogatice. U pogledu operativnih mogućnosti štab divizije je cijenio da jedinice Divizije »... neće moći pristupiti likvidaciji uporišta Rogatice i Sokoca, nego će preduzeti akcije u vidu zasjeda na drumovima Sokolac - Rogatica i Sokolac - Žljebovi, kao i manjih akcija na ustaško-njemačke kolone koje budu pravile ispade u pravcu naših jedinica«. Tek kada neprijatelj oslabi svoje snage računao je da se mogu preduzeti napadi na njegove garnizone u Rogatici i Sokocu.⁵⁵⁾

Da bi dobio odobrenje za te svoje namjere i način dejstava ili pak direktivu za dalji rad, štab 27. divizije uputio je (21. januara) Zvonka Grakalića, obavještajnog oficira divizije, u Birač

53) ACK SK BiH, f Obi. kom. ist. Bos, izvještaj OK KPJ za Romaniju Obilaslom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 10. 1. i, vjerovatno, od 22. 1. 1944, br. reg. 91/2 i 104/2.

54) Zbornik NOR, IV/21, naređenje štaba 2. krajiške brigade od 19. 1. 1944, dok. br. 108.

55) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 27. 1. 1944, dok. br. 136 i A VII, k. 1111, br. reg. 9/7

sa zadatkom da štabu 3. korpusa odnese izvještaj i pruži potpunu usmenu informaciju o stanju Divizije i o situaciji na njenom operativnom području. Grakalić je taj zadatak izvršio i već 26. januara se vratio u Sokoloviće s direktivom štaba korpusa 0 daljem radu 27. divizije. Tako je poslije više od mjesec dana uspostavljena veza između štabova korpusa i divizije. Direktiva koju je donio Grakalić ne nalazi se među sačuvanim dokumentima 3. korpusa i 27. divizije.⁵⁶¹ Međutim, iz drugih izvora se vidi da je tada 27. divizija dobila zadatak »... da poslije sređivanja ispita mogućnost i likvidira Sokolac i Rogaticu, kako bi se kasnije prebacila na sektor Goražde - Foča - Kalinovik radi kontrole i akcija na ovom sektoru, kako je to naredio Vrhovni štab prije nekoliko dana«⁵⁷¹. Štab korpusa je te zadatke precizirao narednjem od 31. januara, u kome je takođe obavijestio o mjerama koje je preduzeo radi popune 17. majevičke brigade i o tome da će još neko vrijeme zadržati 19. birčansku brigadu radi sređivanja i popune. Tom prilikom je odredio da 27. divizija iz srebreničkog kraja organizuje dotur hrane i da radi toga uputi jednu od svojih jedinica.⁵⁸¹

U osnovi je štab 3. korpusa prihvatio i odobrio namjere štaba 27. divizije na prostoriji Glasinca i Rogatice, s tom razlikom što je on insistirao da se počne sa napadima na najjača neprijateljeva uporišta.⁵⁹¹ Na toj prostoriji nalazila se do 30. januara 14. brigada 5. krajiške divizije.⁶⁰¹ Prema dobijenim direktivama, 27. divizija će dejstvovati sve do početka marta. Tek tada će krenuti u gornje Podrinje.

Čim je 27. divizija izbila na Glasinac i u Sokoloviće, intenzivirala su se borbena dejstva u tom dijelu istočne Bosne. Poslije dobijenog naredjenja, 17. majevička brigada je, noću 20. 21. januara, dakle čim je stigla na Glasinac, napala ustaše u uporiš-

56) Zbornik NOR, IV/21, dok. br. 113.

57) Isto, cit. dok. br. 174

58) Isto, cit. dok. br. 158 i ACK SK BiH, f Obi. kom. ist. Bos, pismo Vlade Popovića, političkog komesara, Cvijetinu Mijatoviću, bez datuma, br. reg. 329/3.

59) Štab 3. korpusa je imao nešto drugačiju ocjenu o snagama neprijatelja u Rogatici i Sokocu. On je pisao: »... Podaci kojim mi raspoložemo ne govore o nekim jačim snagama u Sokocu i Rogatici. Vaše prisustvo na tom terenu treba da se osjeti naročito na putevima u vidu zasjeda i prepada na pojedine neprijateljske transporte kao i na skijaška odeljenja koja izlaze iz Sokoca u pravcu vaših položaja. Pošto vam upućujemo eksploziv za rušenje, to ćemo (treba: ćete, prim. A. Đ.) isti upotrebiti za rušenje željezničke pruge i objekata na njoj u cilju da neprijatelj ne uspije da uspostavi željezničku vezu Sarajeva sa Višegradom«. (Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 158).

60) Isto, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 5. divizije za januar 1944, dok. br. 175.

tu na Vitnju (trig. 1067), između sela Kule i Djedovci, na drumu od Podromanije ka Rogatici. Poslije kraćeg otpora, četa 22. ustaškog bataljona probila se ka Sokocu. Jedinice 17. majevičke brigade zaplijenile su laki minobacač sa 66 mina, 12. tovarnih konja, nešto pušaka i druge vojne opreme.⁶¹

Iako brojno oslabljena, 17. majevička brigada je u napadu na ustaše na Vitnju pokazala daje u osnovi preovladala teškoće i probleme koji su se javili u njenim redovima tokom neprijateljeve ofanzive. Pored neposredne pomoći instruktivnog karaktera (ukazivanje na probleme i na mogućnosti i metode njihovog rješavanja) i upućivanja jednog broja kadrova, štab 27. divizije smatrao je da će i borbenim angažovanjem pozitivno uticati na proces njenog sređivanja. Zato joj je 22. januara do-dijelio zadatak da ometa saobraćaj na drumu Sokolac - Rogatica i da spreči povratak ustaša na Vitanj.⁶²

Narednih nekoliko dana došlo je do svakodnevnih borbi na Glasincu. Neprijatelj je iz Sokolca i Rogatice pojačavao izvi-đačku aktivnost, u čemu su učestvovali i njemački dijelovi koji su se našli u tim mjestima. Jedan takav ispad dvaju ustaških vo-dova i odjeljenja Nijemaca iz Sokoca dijelovi 17. majevičke brigade su, 24. januara, uspješno odbili, zarobivši tom prilikom 3 njemačka vojnika. Kako je između tih garnizona saobraćaj bio ugrožen, komanda njemačkog bataljona u Rogatici je naredila da se protiv 17. majevičke brigade izvrši koordinirani napad: iz Rogatice je uputila dvije čete 24. ustaškog bataljona, jednu svo-ju četvu i domobransku artiljerijsku bateriju ka Glasincu, a iz Sokoca četvu 22. ustaškog bataljona da posjedne Vitanj. Štab 17. majevičke brigade je odmah otkrio povratak ustaša na Vitanj, pa je naredio da se napadnu. Poslije kraće borbe, noću 25/26. januara, jedinice 17. majevičke brigade natjerale su ustaše da se povuku u Sokolac. U pokretu u svoje rejone razmještaja (selo Šenkoviće), one su se neočekivano srele s neprijateljevim snagama koje su se kretale od Rogatice. Poslije kraće, oštre sus-retne borbe probili su se bez gubitaka. Ali, sutradan su ustaške i njemačka četa iznenadile 17. brigadu koja nije očekivala da će neprijatelj krenuti s drumu. Iznenadena, morala se povući ka Sokolovićima uz gubitke od 4 mrtva, 2 zarobljena i 8 ranjenih boraca.⁶³

61) Isto, IV/22, izvještaj štaba 27. divizije, 5. 2. 1954, i izvještaj ustaškog I. stajaćeg zdrugu, 4. 2. 1944, dok. br. 25 i 158.

62) Isto, IV/21, naredenje štaba 27. divizije od 22. 1. 1944, i izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 27. 1. 1944, dok. br. 118 i 136.

63) Isto, IV/22, cit. dok. br. 25 i 136.

Za to vrijeme je 2. krajiška brigada bila u Sokolovićima. Ona je početkom februara 1944. godine imala 945 boraca i starješina i bila je sasvim sređena borbenajedinica. Njene partijska i skojevska organizacija su ojačale: prva je imala 327 članova i 45 kandidata za članove KPIJ, a druga 170 članova. Svaki drugi njen borac i starješina bili su komunisti.⁶⁴ U početku je štab 27. divizije nije htio da aktivnije angažuje u borbama, čekajući da se jasnije ispolje neprijateljeve namjere, ali i zbog toga što je želio da je odmori. Kako je ishrana jedinica na prostoriji Sokolovića bila vrlo težak problem, štab divizije uputio je dva njena bataljona u Zepu radi prikupljanja hrane i razoružavanja milicije. Oni su taj zadatak izvršili od 25. do 27. januara. Neprijatelj se sklonio u Urvine, pa su razoružali samo 10 milicionera.⁶⁵

Kada se 17. majevička brigada (26. januara) povukla u Sokoloviće, Romanijski odred je stigao u Džimrije a Zvonko Grakalić je donio pomenutu direktivu štaba 3. korpusa. Štab 27. divizije smatrao je da je najpreče da odmah riješi problem evakuacije teških ranjenika iz Divizijske bolnice, pogotovu zbog toga što se među njima pojavilo više slučajeva pjegavog tifusa. Hitno su prikupljene saonice i potreban broj konja (iz jedinica i od stanovništva), pa je ešelon od 70 teških ranjenika i desetak invalida i iznemoglih boraca krenuo, 27. januara, u pratnji bataljona 2. krajiške brigade (kome se kasnije priljučio i bataljon Romanijskog odreda) za Vlasenicu i dalje ka Šekovićima, gdje su se nalazile bolnice 3. korpusa. Planirano je da se u povratku saonicama i konjima doturi iz korpusnih skladišta hrana, odjeća i obuća i druge potrebe za jedinice Divizije. Da bi obezbijedio tu evakuaciju i očekivani dotur, štab divizije rokirao je 17. majevičku brigadu ka drumu Sokolac - Han-Pijesak i, istovremeno, na tom pravcu zadržao i Romanijski odred. Na osnovi pokreta i aktivnosti neprijatelja i naleta njegove avijacije, računao je sa mogućnošću prodora njegovih snaga prema Vlasenici, pa je narednih dana veliku pažnju poklonio tom pravcu.⁶⁶

Krajem januara 1944. godine glavni zadatak jedinica 27. divizije i dalje je bio odmor i sređivanje, jer su vremenski uslovi - visok snijeg i niske temperature - otežavali intenzivnija borbena dejstva. Štab divizije je cijenio da je stanje u 2. krajiškoj brigadi i Romanijskom odredu dobro, a da se situacija sređuje i u 17. majevičkoj brigadi. Ponovo je insistirao kod štaba 3. korpusa na popuni te brigade, ističući da ona, bez formiranja još

64) ACK SK BiH, f Obi, kom. ist. Bos, cit. br. reg. 106/2.

65) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 25 i 158.

66) Isto, cit. dok. br. 118 i 136 i naređenje štaba 27. divizije od 28. i 31. 1. 1944, dok. br. 163 i 192.

jednog bataljona, neće moći izvršavati samostalne zadatke. Zajedno sa štabom odreda i Okružnim komitetom KPJ za Romaniju preduzeo je mjere da se borci koji su tokom ofanzive napustili Odred vrate u njegove jedinice. S tim ciljem je, pored ostalog, održan ijedan zbor (3. februara) u selu Klečkovcu. Takođe je u to vrijeme velika pažnja poklanjana objašnjavanju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i u jedinicama i među stanovništvom sela u kojima su boravile jedinice Divizije.⁶⁷⁾

Ali, ipak, najteži je problem bio - ishrana jedinica. Prikupljene količine hrane u Zepi, koju su pronašli bataljoni 2. krajiške brigade, brzo su potrošene. U Sokolovićima i okolnim selima stanovništvo je gladovalo i teško je bilo pronaći od hrane bilo šta, osim stoke. Snabdijevanje iz srebreničkog kraja bilo je tada nemoguće: dubok snijeg i smetovi isključivali su mogućnost dotura najkraćim pravcem - preko Javor-planine. Ni konja nije bilo dovoljno da se organizuju karavani. Zbog toga se štab divizije nosio mišlju da glavninu Divizije pomjeri ao izvora snabdijevanja, tj. srebreničkog kraja, a da na prostori Sokolovića ostavi samo slabije dijelove radi kontrole i obezbjeđenja slobodne teritorije.⁶⁸⁾ Međutim, štab 3. korpusa tada nije odobrio tu namjeru, jer je još imao u planu da 27. diviziju pokrene ka gornjem Podrinju. Zbog toga je štab divizije uputio, 3. februara, 17. majevičku brigadu u Zepu sa zadatkom da za četiri dana prikupi hranu za jedinice divizije i da izvrši razoružavanje milicije.⁶⁹⁾

Dok se 17. brigada nalazila u Zepi, glavnina 2. krajiške brigade imala je zadatak da dejstvuje zasjedama na drumu istočno i zapadno od Rogatice i da obezbjeđuje Divizijsku i brigadne bolnice. Romanijski odred je privučen u Sokoloviće i trebalo je da zatvara pravac Sokolac - Vlasenica i da prihvati 1. bataljon 2. krajiške brigade kada se s komorom pojavi od Vlasenice.⁷⁰⁾

Poslije potiskivanja 17. majevičke brigade sa Glasinca, neprijatelj je nastojao da pouzdanije obezbijedi drum od Rogatice do Sokolca i da prikupi potpunije podatke o snazi i rasporedu 27. divizije. Bataljoni 1. ustaške brigade su tih dana nasilnim izviđanjem i, vjerovatno, preko četnika saznali da se u rejonu Sokolovića nalaze dvije partizanske brigade. Komanda 1. ustaške brigade je procijenila da ih raspoloživim snagama može uništiti, pa je riješila da to ostvari koncentričnim napadom. Njena

67) Isto i ACK SK BiH, f Obi. kom. ist. Bos, cit. br. reg. 106/2.

68) Isto.

69) Zbornik NOR, IV/21, cit. dok. br. 158 i IV/23, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 3. 3. 1944, dok. br. 25.

70) Isto, IV/22, naređenje štaba 27. divizije od 2. 2. 1944, dok. br. 11.

zamisao je bila da sa 24. bataljonom prodre iz Rogatice u selo Bereg, a da za to vrijeme dijelovi 22. (tri čete) i 2. bataljona (dvi-je čete) nastupaju iz Sokolca i Podromanije ka Sokolovićima i olakšaju prodor bataljonu iz Rogatice.⁷¹

Štab 27. divizije predviđao je mogućnost napada ustaških, njemačkih i četničkih snaga i ukazivao na potrebu budnosti i dobrog obezbjeđenja, jer su ustaše i Nijemce vodili domaći četnici koji su dobro poznavali zemljište.⁷² Međutim, i pored tih upozorenja na glavnom pravcu napada ustaše su postigli iznenađenje. Krenuvši u nastupanje poslije pada mraka 4. februara, 24. ustaški bataljon, vođen od četnika, upao je narednog dana u 4 časa u selo Bereg, gdje se nalazio 3. bataljon 2. krajiške brigade. Njegova obezbjeđenja nisu na vrijeme otkrila neprijatelja i borba se morala prihvatiti iz kuća. Inicijativom jednog voda, koji je izvršio protivnapad, ustaše su izbačene iz sela, što je olakšalo bataljonu da se izvuče iz borbe i krene ka selu Kalimanićima. Ali, ustaše su u svom planu napada predvidjele takvu mogućnost, pa su na pravac izvlačenja postavili jaku zasjedu. Upavši u nju, bataljon je morao prihvatiti blisku, žestoku borbu, u kojoj je bio i iznenađen, brojno slabiji i u nepovoljnom taktičkom položaju. Međutim, njen ishod su riješila tri voda tog bataljona. Oni su te noći kao potjerna grupa upućeni u selo Osovo, jer se dobilo obavještenje da se tamo prikupljaju četnici. Čuvši borbu u rejonu svog bataljona, odmah su mu krenuli u pomoć i, upravo kadaje bio u teškoj situaciji, napali su ustaše iz pozadine. Ubrzo je iznenađeni neprijatelj bio prisiljen da u neredu odstupi ka Rogatici. U borbi koja je trajala do 10 časova, neprijatelj je na bojnopolju ostavio 15 mrtvih. Bataljon 2. krajiške brigade imao je 9 poginulih.⁷³

Ustaška kolona, koja je nastupala od Sokolca, takođe je, 5. februara, prodrla u sokolovička sela koja su najbliža drumu Sokolac - Han-Pijesak. Iako je nastupala pod zaštitom magle, nije iznenadila bataljon Romanijskog odreda u selu Mičivodama. Naprotiv, njegova osiguranja su pravovremeno otkrila neprija-

71) Isto, IV/23, bojna relacija 1. ustaškog stajaćeg zdruge za februar 1944, dok. br. 176.

72) Isto, IV/21, cit. dok. br. 142 i 163.

73) Isto, IV/22, naređenje i izvještaj štaba 2. krajiške brigade od 6. i 19. 2. 1944, dok. br. 30 i 99; IV/23, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 4. 3. 1944, i bojna relacija ustaškog 1. stajaćeg zdruge za februar 1944, dok. br. 25 i 176. (Komanda 1. ustaške brigade u svojoj bojnoj relaciji prikriva gubitke. U relaciji navodi, da je njen 24. bataljon imao 2 mrtva i 3 ranjena. Međutim, u dnevnom izvještaju Generalštaba OS NDH od 10. 2. 1944. se kaže da su ustaše kod sela Kalimanića 5. februara imale 3 mrtva, 3 ranjena i 3 nestala. Zbornik NOR, IV/22, dok. br. 163).

telja, pa je bataljon imao vremena da organizovano krene u napad na njega. Bojeći se iznenađenja, ustaše su poslije kraće borbe odstupile ka Sokocu. Četa iz 2. krajiške brigade koja je upućena u pomoć nije stigla da stupi u borbu. Ustaše su imale 2 mrtva i više ranjenih, a bataljon Romanijskog odreda 5 ranjenih boraca. Treća ustaška kolona, koja je krenula iz Podromanije, nije naišla na jedinice 27. divizije na Glasincu, pa se u toku dana vratila u polazni rejon.⁷⁴¹

Tako se završio napad glavnine 1. ustaške brigade na dije-love (u stvari, na dva bataljona) 27. divizije. Neprijatelj je cilj: da uništi dvije partizanske brigade, bio je nerealan, megalomanski, mada je na oba pravca napada, na kojim je došlo do borbe, imao nadmoćnije snage. Kod sela Berega ustaše su postigle iznenađenje noćnim napadom koji, očigledno, 3. bataljon 2. krajiške brigade nije očekivao, a i vješto postavljenom zasjedom. Zbog toga je već sutradan štab te brigade ukazao svojim jedinicama da neprijatelj primjenjuje partizansku taktiku i da njome postiže iznenađenja u borbi, i danju i noću. Postavio im je zahtjev da pojačaju obezbjeđenja i budnost, a i kontrolu kretanja stanovništva u selima.⁷⁵¹ Vjerovatno su na isti način upozorene i ostale jedinice Divizije.

Poslije tog neuspjelog ustaškog napada, na području Rogatica, Sokolac, Han-Pijesak, nastupilo je kratkotrajno zatišje. Visok snijeg i teški zimski uslovi nisu pružali mogućnost jedinicama 27. divizije da ispolje više aktivnosti na komunikacijama, na kojima se i neprijatelj rijetko kretao.⁷⁶¹ Osim toga, očekujući dolazak 19. birčanske brigade, štab 27. divizije bio je jedno vrijeme u neizvjesnosti da li će i kada će Divizija krenuti prema gornjem Podrinju. To iščekivanje je prestalo 10. februara, kada je štab 3. korpusa stavio van snage svoju raniju odluku o prabacivanju 27. divizije ka Goraždu i Foči. Sada je pred nju postavio zadatak da zauzme Rogaticu, da sa jačim snagama - u sadejstvu sa 5. divizijom - poruši željezničku prugu između Prače i Renovice i da, u sadejstvu s dijelovima 17. divizije, napadne milicijske i ustaške snage u srebreničkom kraju i izvrši prikup-

74) Isto.

75) Zbornik NOR, IV/22, dok. br. 30.

76) To je, takođe, uticalo da izostane pritisak na dolinu Prače sjužne strane od jedinica 5. divizije. Njen komandant o tome piše: »U toku mjeseca februara nismo vršili češće napade na neprijateljske garnizone u dolini Prače. Veliki snijeg otežavao je i otkrivao pokret naših jedinica i njihov raspored, a velika hladnoća umanjivala je efikasnost naše vatre. Ove nepogodnosti pokazala je borba naših pet bataljona na cesti Renovica - Jabuka noću između 9. i 10. februara u kojoj naše jedinice nisu mogle doći do izražaja, iako smo bili nadmoćniji. ...« (Milutin Morača, cit. d., str. 182-3).

ljanje hrane za potrebe svojih jedinica.⁷⁷⁾ Istovremeno je štab korpusa riješio da se 19. birčanska brigada neposredno uključi u sastav svoje, 27. divizije. Ona je u rejon Sokolovića stigla 12. februara. Tada je imala tri bataljona i ukupno brojno stanje od 480 boraca i starješina. Među njima je bilo 56 članova KPJ, 12 kandidata i 59 članova Skoja.⁷⁸⁾

Štab 27. divizije riješio je da istovremenim napadom na neprijatelja u Rogatici i na Vitnju prvo zauzme ta uporišta, a da se poslije toga pristupi rušenju pruge u dolini Prače. Za izvršenje tog prvog zadatka od raspoloživih snaga obrazovao je dvije napadne kolone: desna, 17. majevička brigada, imala je zadatak da zauzme Vitanj i spriječi intervenciju neprijatelja od Sokoka Rogatici; i, lijeva, glavna, 2. krajiška brigada i Romanijski odred trebalo je da zauzmu Rogaticu i poruši sve mostove na drumu Rogatica - Mesići. Za divizijsku rezervu je izdvojen bataljon 19. birčanske brigade (u selo Dobrašina), a njena glavovina je ostavljena u Sokolovićima radi obezbeđenja bolnica i pozadinskih jedinica.⁷⁹⁾

Napad je izveden noću 13/14. februara, ali je bio neuspješan. Romanijski odred je kasnio, pa je napad počela sama 2. krajiška brigada. Zbog toga, visokog snijega i otpora ustaša koje su, izgleda, o napadu obavijestili četnici, njeni bataljoni su zaustavljeni ispred neprijateljevih otpornih tačaka oko Rogatice. Ni jednom nije pošlo za rukom da prodre u ustaški borbeni poradak ili da se provuče u varošicu između neprijateljevih uporišta, kako je bilo predviđeno divizijskom zapoviješću za napad. Neprijatelj je vatrom automatskih oružja dobro kontrolisao međuprostore pa je, po dubokom snijegu teško bilo izmanevrisati njegovu odbranu. Poslije petočasovne borbe, u kojoj su imali 9 mrtvih, 1 nestalog i 6 ranjenih boraca, štabovi 2. krajiške brigade i Romanijskog odreda su, po odobrenju štaba divizije, prekinuli borbu i izvukli svoje jedinice iz dodira s neprijateljem. Glavnina 2. krajiške brigade i Odred povučeni su na prostoriju zapadno od Rogatice, u sela Ferizoviće, Lađevinu i

77) Zbornik NOR, IV/22, dok. br. 39.

78) Isto, IX/6, izvještaj politocela 27. divizije CK KPJ, 12. 5. 1944, dok. br. 18. U zapisniku sa sastanka Divizijskog Komiteta KPJ, 19. 2. 1944, zabilježeno je da je tada 2. krajiška brigada imala 334 čl. KPJ, 45 kandidata i 170 čl. Skoja, 17. majevička - 90 čl. KPJ, 11 kandidata i 93 čl. Skoja, 19. birčanska brigada - 85 čl. KPJ, 12 kandidata i 113 čl. Skoja a Romanijski NOP odred 51 čl. KPJ, 12 kandidata za članove KPJ a podaci o broju Skojevacu nisu navedeni (AVII, k. Uli, cit. br. reg. 8-4).

79) Isto, IV/22, zapovijesti štaba 27. divizije od 12.2. 1944. i 2. krajiške brigade od 13. 2. 1944, dok. br. 51 i 56.

Vragolove, a dva bataljona 2. krajiške brigade - sjeverno od drumu Sokolac - Rogatica, u sela Gučevo i Guždelle.⁸⁰¹

Ni napad jedinica 17. majevičke brigade na ustašku posadu na Vitnju nije uspio. Kao što je već opisano, jedinice te brigade su dva puta zauzimale to jako neprijateljevo uporište. Ali, sada, po dubokom snijegu i mećavi, oni nisu mogli da izbace ustaše iz rovova i bunkera.^{81,}

Štab 27. divizije ocijenio je da u tim uslovima nije korisno obnavljati napad na neprijatelja u Rogatici. Po toku borbe je zaključio da trenutno ne postoje mogućnosti, najviše zbog dubokog snijega, da se savlada dobro organizovana neprijateljeva odbrana. Ostavljajući jake snage (četiri bataljona) zapadno od Rogatice, smatrao je da oni mogu izvršiti zadatak koji je imala divizija u dolini Prače. Da bi s njima obezbijedio taktičku vezu i da bi ih mogao prihvatiti u slučaju jačeg neprijateljevog pritiska, prema drumu Rogatica - Sokolac orijentisao je, pored dva pomenuta bataljona 2. krajiške brigade, svu 19. birčansku brigadu. Istovremeno je 17. majevičku brigadu povukao u Sokoloviće.⁸²¹

Takvim rasporedom glavnine 27. divizije bili su ugroženi i neprijateljev garnizon u Rogatici, a i saobraćaj u dolini Prače, do koga je u toj situaciji bilo nemalo stalo njemačkom komandovanju. Zbog toga su do 18. februara svakodnevno vođene borbe u tim rejonima. Pošto trenutno nije raspolagalo jačim snagama, neprijateljevo komandovanje je nastojalo da angažovanjem svojih posada iz okolnih uporišta (u kojima su bile ustaške, domobranske i njemačke jedinice) i iz obližnjih sela (gdje su se nalazile četničke grupe) borbenu vežu jedinice 27. divizije i spreči im prilaz komunikacijama i rušenje željezničke pruge. Uglavnom, borbu se vodili pojedini bataljoni. Oni su uspjevali da zaustave neprijateljeve kolone koje su ih napadale i da se, bez odsudnijeg angažovanja i većih gubitaka, održe na svojim položajima. Jednom prilikom su bataljoni 2. krajiške brigade bez jačeg otpora izbili na željezničku stanicu Banja Stijena i izvršili manja rušenja instalacija.⁸³¹

80) Isto, izvještaj štaba 2. krajiške brigade, 19. 2. 1944; IV/23, cit. dok. br. 25 i 176 i Dušan Uzelac, cit. d, str. 126-7. (Neprijatelj u svom izvještaju tvrdi da u borbi 13/14. 2. 1944. na položajima oko Rogatice nije imao gubitaka).

81) Isto.

82) Zbornik NOR, IV/23, cit. dok. br. 25. Radi sadejstva 27. diviziji u napadu na Rogaticu, dva bataljona 4. brigade 5. divizije napala su i zauzela Gorazde i vršila pritisak na neprijatelja u selu Jabuci. Milutin Morača, cit. d., str. 183.

83) Zbornik NOR, IV/23, cit. dok. br. 25 i 176.

Tim dejstvima su jedinice 2. krajiške brigade i Romanij-skog odreda, koji se tih dana naročito istakao,⁸⁴ stvorile mogućnost da se narednih dana postignu i veći rezultati na željezničkoj pruzi u dolini Prače. Međutim, pogoršanje situacije u srebreničkom kraju imaće uticaja na dalje angažovanje jedinica 27. divizije oko Rogatice. Ustaška grupa sa jedinicama muslimanske milicije pokušala je da izbacij dijelove 17. divizije iz Bratunca. U situaciji kada su se snage NOV i POJ u istočnoj Bosni pripremale za prodor u zapadnu Srbiju ta aktivnost neprijatelja je u štabu 3. korpusa ocijenjena kao nastojanje da i s bosanske strane uspostavi kontrolu doline Drine u njenom srednjem toku. Zbog toga je, 17. februara, naredio štabu 27. divizije da uputi 2. krajišku brigadu u srebrenički kraj sa zadatkom da sa dijelovima 17. divizije razbije ustaške i milicijske snage i izvrši prikupljanje hrane za 27. diviziju.⁸⁵ Sutradan joj je štab divizije naredio da se s Romanijskim odredom prebaci na prostoriju Glasinca i Sokolovića, Prema drumu Rogatica - Sokolac ostavio je 19. birčansku brigadu da zasjedama i prepadima onemogućava saobraćaj na njemu. Narednih dana ona je vodila nekoliko uspješnih borbi protiv ustaških kolona (jačine od dvije čete do kombinovanog bataljona) koje su čistile drum od snijega i pokretima pokušavale da ga drže pod svojom kontrolom. Pred kraj februara je ka Rogatici orijentisana i 17. majevička brigada. Ona je imala dvije oštrije borbe protiv dijelova 24. ustaškog bataljona koji su, zajedno s četnicima, pokušavali da prodru u najbliža sela slobodne teritorije.⁸⁶

Na izvršenju zadataka u srebreničkom kraju (rejon sela Skelani i Fakovići) 2. krajiška brigada (bez 2. bataljona) zadržala se od 21. februara do 3. marta. Zbog ograničenog vremena nije joj pošlo za rukom da razbije ustašku grupu u selu Skelanima jer se ona, pod zaštitom bugarskih snaga (iz Srbije), izvukla preko Drine, niti da razoruža jedinice muslimanske milicije, jer su se rasturile na manje grupe i vješto izbjegavale borbu. U radu oko obnavljanja i formiranja novih narodnooslobodilačkih odbora i u političkom djelovanju su starješine i borci 2. krajiške brigade umjeli da osvoje simpatije mještana. Zahvaljujući

84) U izvještaju za februar 1944. godine, štab 3. korpusa između ostalog navodi i slijedeće: »... U borbama oko Rogatice naročito se borbenošću istakao Romanijski NOP odred koji je izbacio iz stroja veliki broj ustaša i Nijemaca«. (Zbornik NOR, IV/24, dok. br. 116).

85) Zbornik NOR, IV/22, dok. br. 85.

86) Isto, IV/23, cit. dok. br. 25.

tome, znatan dio žita koje je prikupljeno za jedinice Divizije do-
bijen je dobrovoljnim prilozima seljaka. Međutim, u pokretu
preko Javor-planine dio hrane je propao zajedno sa 15 konja
koji su uginuli u snježnim smetovima. U pokretu je promrzlo
i nekoliko boraca.⁸⁷⁾

4. Pokret i borbe u gornjem Podrinju

Šire područje gornjeg Podrinja, uključujući u njega pro-
stor Jahorine i rejon Kalinovika, imalo je važno mjesto u ope-
rativnim planovima Vrhovnog štaba NOV i POJ za 1944. godi-
nu. Poslije proboja iz njemačkog obruča kod Vareša i u dolini
Krivaje, ka tom području se uputila 5. divizija. Vrhovni štab joj
je, sredinom januara 1944, naredio da tu privremeno ostane i
odmori jedinice,⁸⁸⁾ a krajem januara je tražio od štaba 3. korpu-
sa da u te krajeve uputi jednu brigadu kako sektor Kalinovic
- Jahorina ne bi ostao bez naše kontrole kad 5. divizija krene
ka Srbiji.⁸⁹⁾ Međutim, 5. divizija se nije mogla pokrenuti dok se
vremenske prilike ne poboljšaju i dok ne dobije obećanu savez-
ničku pošiljku sanitetskog materijala, municije, eksploziva i ne-
koliko gumenih čamaca za forsiranje rijeka.⁹⁰⁾ Vrhovni štab je
usvojio te razloge, pa je privremeno odložio i prebacivanje je-
dinica 27. divizije u gornje Podrinje. Međutim, Kako je vrijeme
prolazilo, a Saveznici odugovlačili sa obećanom isporukom po-
menute opreme, Vrhovni štab je riješio da se pristupi realizaciji
prodora 2. proleterske i 5. krajiške divizije u Srbiju. U okviru
svoje šire operativne zamisli, naredio je štabu 3. korpusa (19.
februara) da »predviđene jedinice uputi na sektor Kalinovic -
Foča - Goražde, približavajući se u Šandžaku snagama 2. kor-
pusa«, ističući »daje sektor Kalinovika za nas vrlo važan, u vezi
sa vjerovatnim savezničkim iskrcavanjem na Jadranu«. Istog
danaje naredio i 2. korpusu da obrati pažnju na gornje Podrinje
i da, radi toga, sandžačke jedinice drže rejon Čajniča i održava-
ju vezu sa snagama 3. korpusa. Kako je u to vrijeme bilo zaka-
zano oblasno partijsko savjetovanje, a 2. krajiška brigada se up-
ravo spremala da krene u srebrenički kraj, štab 3. Korpusa je
tražio da se odlazak 27. divizije pomjeri do 1. marta, što je Vr-
hovni štab prihvatio.⁹¹⁾

87) Isto, izvještaji štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, i štaba 2. krajiške bri-
gade štabu 27. divizije, oba od 4. 3. 1944, dok. br. 26 i 27.

88) Milutin Morača, cit. d. str. 177.

89) Zbornik NOR II/, dok. br. 210 i 213.

90) Milutin Morača, cit. d. str. 180 i 185-7.

91) Zbornik NOR, 11/12, dok. br.78 i 79 i napomena 3 na str. 137-8.

U planovima Vrhovnog štaba su oslobođena područja istočne Bosne imala veliki značaj u predviđenom prodoru snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju. Trebalo je da olakšaju manevar snaga iz zapadnih krajeva zemlje ka dolini Drine i da neposredno služe kao operativni oslonac za izvršenje prodora u zapadnu Srbiju. Otuda je u proljeće 1944. godine bilo od velikog značaja držanje slobodnih teritorija na Majevidici i u Semberiji, u Birču, srebreničkog kraja, Romanije i gornjeg Podrinja. Takođe, u istoj mjeri je porastao značaj i uloga grupacije NOV i POJ u istočnoj Bosni. Da bi ona što bolje kontrolisala slobodne teritorije i operativno se osposobila za izvršavanje predstojećih zadataka, početkom marta je, po odobrenju Vrhovnog štaba, izvršena reorganizacija snaga: iz sastava 16. vojvodanske divizije, koje je imala šest brigada, izdvojene su 3. 5. i 6. brigada i od njih je obrazovana nova - 36. vojvodanska divizija; iz sastava 17. divizije izdvojena je 18. hrvatska, a iz 27. divizije - 17. majevička brigada i od njih, Majevičkog, Tuzlanskog i Posavsko-trebavskog NOP odreda obrazovana je 38. istočnobosanska divizija. Istovremeno je iz 17. divizije izvučena 16. muslimanska brigada i uključena u sastav 27. divizije, dok je Romanijski NOP odred stavljen pod komandu 17. divizije.⁹²¹ Tim organizacionim izmjenama stvoreni su povoljniji uslovi za kontrolu teritorije istočne Bosne i omogućeno je da se najmanje dvije (16. i 17) divizije iz istočne Bosne mogu izdvojiti za operacije u Srbiji.

Takođe je i na Oblasnom partijskom savjetovanju, koje je održano u Vlasenici, razmatrana situacija u gornjem Podrinju. Među najvažnije zadatke istaknuta je potreba da se odmah preduzmu mjere za oživljavanje partijskog rada na teritoriji južno od željezničke pruge Sarajevo - Višegrad. U vezi s tim je pred partijsku organizaciju 27. divizije postavljen zadatak da aktivno radi na učvršćenju uticaja NOP-a u tim krajevima, da pomaže rad narodnih vlasti, da se angažuje oko obrazovanja i učvršćenja partijskih organizacija i da uspostavi veze sa Mjesnim komitetom KPJ u Sarajevu i sa partijskim rukovodstvima susjednih krajeva Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka. Takođe, u okviru tog angažovanja trebalo je da pomogne i jačanje Jahorinskog NOP odreda.⁹³¹

92) Oslobođilački rat, 2, str. 196-7.

93) Zbornik NOR, 1X/6, izvještaj politodjela 27. divizije CK KPJ, 12. 5. 1944, dok. br. 18, ACK SK BiH, f PK KPJ za BiH, izvještaj Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH, 5. 3. 1944, br. reg. 62/2.

Za nove zadatke koje je dobila 27. divizija u gornjem Podrinju nije bilo vremena za temeljitije pripreme. Štab divizije i 2. krajiška brigada su poznavali te krajeve, jer je u novembru 1943. godine 27. divizija djelovala na prostoru između Goražda, Foče, Kalinovika i Sarajeva. Pred polazak na novi zadatak, u sastavu štaba popunjeno je mjesto političkog komesara divizije. Na tu dužnost je postavljen Zarije Škerović, do tada rukovodilac politodjela 6. bosanske brigade. Takođe je pri štabu divizije obrazovan politodjel (jer su odlukom CK KPJ ukinuti politodjeli u brigadama) u sastavu: Đuro Medenica, rukovodilac, Čedomir Minderović, odgovoran za kulturno-prosvjetni rad, Radenko Bročić, za omladinski rad, i Savo Božović, član.⁹⁴

Neposredno pred pokret u gornje Podrinje, 17. majevička brigada je upućena u sastav svoje divizije. Iz njenih redova su uzeti vojnici Italijani; oni su i po svojoj želji i želji svojih oficira uključeni u 2. krajišku brigadu. Iz divizijske bolnice izdvojeni su nepokretni ranjenici, bolesnici i tifusari i ostavljeni na zbrinjavanje i čuvanje Romanijskom odredom koji je i dalje imao zadatak da kontroliše i obezbjeđuje slobodnu teritoriju u širem rejonu Sokolovića.⁹⁵

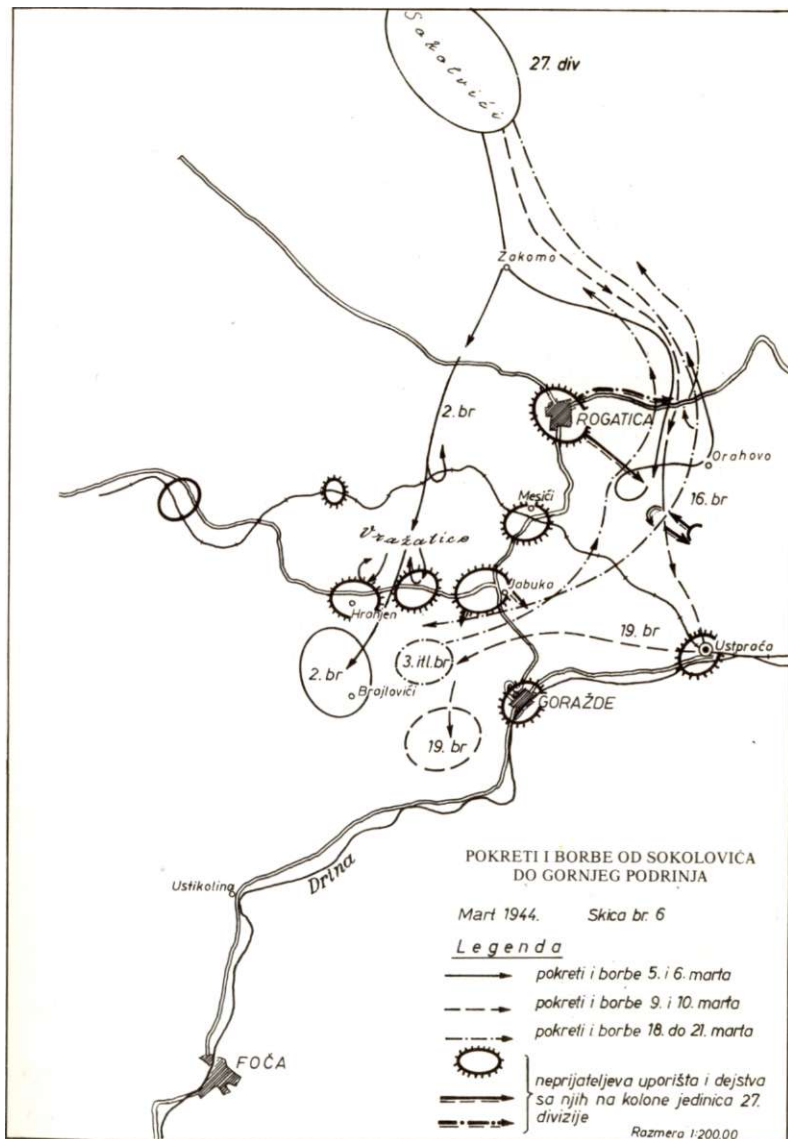
Štab divizije je riješio da se prebacivanje glavnine Divizije izvrši u dvije kolone: *desna* - 2. krajiška brigada (bez bataljona), štab divizije, Divizijska bolnica i prištapske jedinice - kreće 5. marta rano izjutra iz rejona Zakoma, prelazi rijeku Praču i željezničku prugu zapadno od Mesića i izbija u rejon sela Vražalica, odakle preduzima napad na neprijateljeva uporišta u rejonu sela Hranjen i Jabuka (sjeveroistočno i sjeverno od Goražda); i *lijeva* - 19. birčanska brigada sa 2. bataljonom 2. krajiške brigade - polazi poslije podne 4. marta, takođe iz rejona sela Zakomo; obilazeći Rogaticu 6-8 km istočno izbija pred Ustipraču i, pošto je zauzme, produžava ka Goraždu i selu Jabuci (skica br. 6). Jednim od tih pravaca trebalo je da krene i 16. muslimanska brigada kada stigne u rejon Sokolovića. Radi organizovanja njenog pokreta, ostao je, kod štaba Romanijskog odreda, Rudolf Petovar, načelnik štaba divizije.⁹⁶

Ima dosta osnova za tvrdnju da je njemačko komandovanje pomoću prislušne službe i dekriptiranjem radio-depeša pravovremeno saznalo i u narednom periodu bilo u toku od-

94) Zbornik NOR, 11/11, pismo CK KPJ Vladimiru Popoviću, političkom komesaru 3. korpusa, 26. 1. 1944, dok. br. 211, i 11/12, depeša CK KPJ štabu 3. korpusa, 14. 2. 1944, dok. br. 65.

95) Isto, IV/23, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa 4. 3. 1944, dok. br. 26.

96) Isto.

Pokret i borbe u gornjem Podrinju

lukao namjeravanim pokretima 5. i 27. divizije i drugih jedinica NOVJ. Zahvaljujući tome, komanda 5. SS korpusa je mogla, upravo u vrijeme tih pokreta, da pojačava svoje snage i interveniše u rejonima koji su bili od neposrednog interesa i veze sa zadacima jedinica NOVJ.⁹⁷⁾ Tako su dva bataljona 14. puka 7. SS divizije iznenada prodrli od Gacka ka Kalinoviku i dalje do Trnova. S njima su 28. i 29. februara vodili oštru borbu dijelovi 5. krajiške divizije. Te njemačke snage su nastavile pokret i preko Sarajeva prebacile se u dolinu Prače i u rejon Rogatice. Njihov dolazak zapazila je naša obavještajna služba. Štab 3. korpusa je o tome izvjestio Vrhovni štab (u izvještaju za februar 1944) slijedeće: »Usljed velike važnosti pravca Sarajevo - Višegrad - Užice neprijatelj je na ovoj liniji postavio jača osiguranja, i to sa probranim SSjedinicama i ustašama...«⁹⁸⁾ Takođe je i štab 27. divizije imao, početkom marta, obavještenja da uporišta na Hranjenu i Jabuci (iznad Goražda) brane SSjedinice⁹⁹⁾

Imajući sve to u vidu, lakše će se razumjeti zašto su i kako su njemačke komande mogle da svojim i kvislinškim snagama pravovremeno reaguju na sve pokrete jedinica 27. divizije i da prostoru na koji će se one prebaciti poklone posebnu pažnju.

Prvi dio pokreta 19. birčanske brigade prošao je bez uznemiravanja od neprijatelja. Izjutra 5. marta izbila je u rejon 7 km jugoistočno od Rogatice i tu zastala da predani. U 15,30 časova, upravo kada se formirala kolona, a obezbjeđenja bila (pogrešno) povučena, jaka ustaška kolona, koja je stigla od Rogatice, iznenadila je 2. bataljon 2. krajiške brigade. U borbi koja je trajala do 20 časova, 19. brigada i taj bataljon su se povukli za 2 do 3 km i imali gubitke od 7 mrtvih i 10 ranjenih (od toga iz 19. brigade 3 mrtva i 2 ranjena), a neprijatelj je zaplijenio 32 konja sa tovarom iz brigadne intendature. Pošto su se ustaše izvukle iz

97) Na svoj zaključak u Dnevniku (cit. d, str. 196-7) da neprijatelj ne zna kuda ide 5. divizija, Milutin Morača je napisao slijedeće u napomeni 203: »Ovaj moj zaključak, da neprijatelj još ne zna kuda idemo, nije tačan. Njemačka komanda u Srbiji imala je tačne podatke o zadatku 2. i 5. divizije u Srbiji. Do ovih podataka oni su došli putem hvatanja i dešifrovanja nekih naših radio-depeša. Ovo potvrđuju podaci koji su iznijeti u mjesečnom izvještaju njemačkog komandanta u Srbiji, generala Hansa Felbera, za period od 19. februara do 18. marta 1944. godine, upućenog Komandi suvozemne vojske njemačkog Rajha...

Nijemci su uspijevali da dešifruju naše radio-depeše i zbog objektivnih naših nemogućnosti da češće mijenjamo šifre u našoj radioslužbi.

Sasvim je sigurno da se ta tačna tvrdnja odnosi i na radio-saobraćaj 3. korpusa i jedinica koje su bile u njegovoj radio-mreži.

98) Zbornik NOR, IV/24, cit. dok. br. 116.

99) Isto, IV/23, cit. dok. br. 26.

borbo, lijeva kolona je, uz pojačano obezbjeđenje, zanoćila u selima Šljivnu i Orahovu, odakle je prije svanuća krenula nazad za Sokoloviće.¹⁰⁰

Desna kolona se u toku 5. marta bez uznemiravanja kretala ka dolini Prače, gdje je stigla oko pola noći. Spuštanje niz kanjonske strane bilo je sporo i vrlo teško a prelaz preko nadošle rijeke i jednog željezničkog mosta otežao se do svanuća. Neprijatelj je vjerovatno osjetio njen pokret, pa je u svitanje pred mjesto prelaza stigao njegov oklopni voz. U tom momentu na lijevoj obali Prače nalazio se samo 4. bataljon bez čete koja je bila već prešla rijeku. Njegov štab je riješio da privremeno odustane od prelaza i da se vrati ka Sokolovićima. Za to vrijeme se desna kolona bez zadržavanja pela iz kanjona na plato sela Vražalica odakle je, u 10 časova, prešla u napad na neprijatelja kod sela Podmjera, na drumu Goražde - Sarajevo. Borba je vođena do pada mraka. Napad je obnovljen u 22 časa, ali i ovog puta nije uspio, najviše zbog dubokog snijega i solidne fortifikacijske organizacije uporišta iz kojih su se branili Nijemci. U toku noći 6/7. marta su pozadinski dijelovi, a poslije njih i bataljon, prešli drum i razmjestili se u rejonu sela Hranjen i Brajlovići, 10 kilometara zapadno od Goražda.¹⁰¹

Kada je stigao u rejon Hranjena (sa desnom kolonom), štabu divizije bilo je jasno da se nešto desilo s 19. birčanskom brigadom. Njen marš je bio planiran tako da se ona pojavi sjeverno od Goražda približno u isto vrijeme kad tamo izbije 2. krajiška brigada. Zbog toga je riješio da je tu sačeka. Naredna dva dana su bataljoni 2. krajiške vodili borbu s manjim neprijateljevim dijelovima (ustaše, četnici) koji su, nasilnim izviđanjem i pritiskom, nastojali da bolje otkriju snagu i raspored i da preotmu pojedine položaje na kojima su bila obezbeđenja 2. krajiške brigade.¹⁰²

Lijevoj koloni priključila se i glavnina 4. bataljona 2. krajiške brigade. Poslije kraćeg odmora u širem rejonu Sokolovića kolona je, u dogovoru s načelnikom štaba divizije, izjutra 9. marta, krenula ranijim pravcem prema gornjem Podrinju. Neuznemiravana od neprijatelja, prepadom je, noću 9/10. marta, zauzela Ustipraču i bez zadržavanja nastavila pokret. Štab

100) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štaba 3. korpusa, 14. 3. 1944. i izvod iz operacijskog dnevnika 19. birčanske brigade od 1. do 15. 3. 1944, dok. br. 66 i 76.

101) Isto, cit. dok. br. 66 i izvještaj štaba 2. krajiške brigade štabu 27. divizije, 19. 3. 1944, dok. br. 108. (U toj borbi je 2. krajiška brigada imala 8 ranjenih boraca, od toga 4 teže).

102) Isto.

19. birčanske brigade je riješio da se, zbog zamorenosti jedinica i visokog snijega, odustane od napada na neprijatelja u Goraždu i u selu Jabuci. Kolona se prebacila preko drumu i izjutra 10. marta stigla u sela 5 km jugozapadno od Goražda. Tu je ostala 19. brigada, a bataljoni 2. krajiške su krenuli u sastav svoje brigade. U to vrijeme u 19. brigadi javilo se više slučajeva pje-gavog tifusa. I sam komandant brigade se od njega razbolio. To je, svakako, imalo odgovarajući odraz na dejstva i stanje u je-dinicama.¹⁰³

Pred sam pokret 8. i 9. marta i u toku pokreta jedinice 19. birčanske brigade napustilo je 66 boraca. Gotovo svi su se upu-tili svojim kućama i većinom priključili jedinicama NOV i POJ u Birču. Ta pojava samovoljnog napuštanja (dezerterstva) bila je karakteristična za jedan broj boraca koji su teško podnosili odlazak iz svojih krajeva, pogotovo kada su njihove jedinice išle tamo gdje su uslovi života i borbe bili teški. Većinom, takvi bor-ci nisu išli neprijatelju, nego su težili da se u svojim krajevima uključe u partizanske odrede, straže i pozadinske ustanove. Svakako, radilo se o borcima čija politička svijest nije mogla da razumije i prihvati zahtjeve koji su se postavljali pred operativ-ne jedinice, kakve su bile brigade NOVJ. Narednih dana je štab 19. birčanske brigade detaljnije razmotrio tu pojavu sa štabo-vima bataljona i, uz saglasnost štaba divizije, 14. marta je, zbog malog brojnog stanja rasformirao 3, a njegovim ljudstvom po-punjeni su 1. i 2. bataljon.¹⁰⁴

Sredinom marta 1944. godine je 19. birčanska brigada ima-la ukupno 314 boraca, a od naoružanja 205 pušaka, 11 puško-mitraljeza, 12 mašinki, 1 pt pušku i drugu opremu.¹⁰⁵ Da bi je brojno ojačao, štab divizije rasporedio je u njene jedinice 75 bo-raca Italijana, iz italijanskih jedinica NOV i POJ koje je štab 2. korpusa uputio u gornje Podrinje. Oni su toplo primljeni od bo-raca i stariješina 19. birčanske brigade i brzo se srodili s njima. U to vrijeme je 2. krajiška brigada imala ukupno 744 boraca i rukovodioca (među njima su bili 320 članova KPJ, 19 kandidata za člana KPJ i 188 članova SKOJ-a), a od naoružanja: 3 mino-bacača (od toga 1 laki), 4 mitraljeza, 60 puškomitraljeza, 34 ma-šinke, 553 puške, 1 pt pušku i drugu opremu.¹⁰⁶

103) Isto i Nikola Andrić, cit. čl. n. d, str. 431.

104) Zbornik NOR, IV/23, cit. dok. br. 76. (Takode je i iz jedinica 2. kra-jiške brigade u prvoj polovini marta dezertiralo 14 boraca. Zbornik NOR, IV/23, cit. dok. br. 108).

105) Isto, i Nikola Andrić, cit. čl. n. d, str. 432.

106) Zbornik NOR, IV/23, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 2. krajiš-ke brigade od 15. do 31. 3. 1944. godine, dok. br. 167 i IX/6, cit. dok. br. 18.

Čim je izbio u gornje Podrinje, štab 27. divizije nastojao je da što prije uhvati vezu sa štabom 5. divizije, da s njim utvrdi smjenu jedinica i upozna se sa situacijom u tom kraju. Ta veza je odmah uspostavljena, a nekoliko dana kasnije održanje sastanak štabova 5. i 27. divizije. O tom sastanku je komandant 5. divizije zabilježio: »Prešle su kod Jabuke prve jedinice 27. divizije, a 11-tog (marta, prim. A.D.) je stigao štab divizije. Srdačno smo se sastali. Predajemo im cijeli sektor naše divizije, a sa njima ostaju i obje talijanske brigade. Upoznali smo ih sa stanjem na terenu i istakli potrebu živog političkog rada među srpskim i muslimanskim žvljem.«¹⁰⁷⁾

Nekoliko dana poslije tog sastanka (16. marta), politički komesar 27. divizije uputio je izvještaj Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, u kome je o situaciji u gornjem Podrinju između ostalog napisao i sljedeće:

»... Političkih i partijskih radnika na ovom terenu ima vrlo malo i njihova djelatnost se do sada nije ispoljila. Najjače se osjeća uticaj četničkih bandi, koji je zasnovan na strahu i prijetnjama. Ustaški uticaj je manji. Uglavnom je vojnički i politički naš uticaj dominantan na ovoj prostoriji. Opštine Miljevina i Kalinovik najbolje stoje. Zakmurska opština stoji takođe dobro, ali četničke bande ... vršljaju za sada po toj opštini i ometaju rad prije izabranih odbora, koji se inače mogu uz prisustvo manjih naših jedinica aktivirati. Muslimanski živalj je daleko više za nas raspoloženo negoli za koga drugog i vjerovatno će dolazak i prisustvo XVI muslimanske brigade ovaj uticaj i učvrstiti i proširiti, te stvoriti uslove za mobilizaciju. »... Narod naročito lijepo prima II krajišku brigadu koja je svojim boravkom ovdje jesenas ostavila najljepši utisak. Grubljih grešaka u odnosu na narod nije bilo.

Povezanost četnika i muslimanske milicije ne može se nikako okarakterisati kao opasnost za nas, nego, naprotiv, njihova slabost u odnosu na nas, jer to i nije nikakav čvršći savez. Zeleni kadar se nije pojavljivao.

Radi što uspješnijeg rada s narodom na sve političko-partijske rukovodioce u diviziji prenesena su sva uputstva i direktive sa savjetovanja u Vlasenici... «¹⁰⁸⁾

Osim toga, u izvještaju je posebno naglašeno da je u cijelom gornjem Podrinju stanje ishrane vrlo teško, da po selima ima dosta porodica koje se hrane hrastovim žirom i ljeskovom

107) Milutin Morača, cit. d., str. 187.

108) ACK SK BiH, br. reg. 33/2131.

korom i da zbog teškoća u prehrani može doći u pitanje dalji boravak Divizije na tom području.¹⁰⁹

Probleme oko ishrane, sa odgovarajućim implikacijama na političko raspoloženje naroda, još više je zaoštrio dolazak dviju (2. i 3) brigada italijanske partizanske divizije »Garibaldi« i dvaju italijanskih radnih bataljona. U tim italijanskim jedinicama bilo je ukupno oko 2.800 vojnika, podoficira i oficira. One su ranije bile pod komandom 2. korpusa NOVJ. Pošto ih on nije mogao prehraniti, po odobrenju Vrhovnog štaba, uputio ih je u gornje Podrinje s namjerom da uđu u sastav 3. korpusa, tj. 27. i 17. divizije NOVJ. Da situacija bude teža, u njima se još ranije javila epidemija pjegavog tifusa. Samo u 2. brigadi bilo je oko 300 oboljelih. Njihov sanitet i sanitet 27. divizije tu zarazu nije mogao brzo smiriti, pogotovo u uslovima kakvi su tada bili na prostoriji na koju je došla 27. divizija. Da bi se problemi italijanskih jedinica što bolje i prije riješili, odlučeno je da se 3. italijanska brigada prebaci ka Sokolovićima i dalje prema Vlasevici u vrijeme kada otuda bude krenula prema Goraždu 16. muslimanska brigada.¹¹⁰

Preuzimajući operativno područje gornjeg Podrinja, štab 27. divizije orijentisao je 2. krajišku brigadu ka prostoriji Trnovo - Kalinovik, sa zadatkom da prvenstveno djeluje ka Sarajevu i da zajedno sa 2. italijanskom brigadom zatvara pravce ka Nevesinju i Gacku; 19. birčansku brigadu je pomjerio na prostoriji Ustikolina - Foča s ciljem da se tu sređuje i učvrsti i da u odnosu na operativne potrebe služi kao rezerva; 16. muslimansku brigadu (kad stigne u gornje Podrinje, o čijem sastavu i snazi nije imao detaljnijih podataka) riješio je da rasporedi u rejon oko Goražda s namjerom daje ofanzivno upotrijebi na drumu Goražde - Renovica i na pruži Višegrad - Sarajevo. Pod komandu štaba 27. divizije stavljen je Jahorinski NOP odred koji je imao tri čete i svega oko 60-70 boraca. On je dobio zadatak da sadejstvuje 2. krajiškoj brigadi. Takav raspored jedinica izvršen je u skladu s dobijenim vojno-političkim zadaci-

109) Imajući u vidu težinu i složenost problema gladi u pojedinim krajevima istočne Bosne, štab 3. korpusa je, 3. marta 1944. godine, uputio depešu Vrhovnom štabu u kojoj između ostalog stoji: »Narod u vlaseničkom srezu, glasinackoj, rogatičkoj, fočanskoj i kalinovičkoj opštini nije u stanju da se prehrani do nove žetve. Potrebna hitna pomoć u hrani i sjemenu«. Dvadeset dana kasnije on je izvjestio i sljedeće: »Jako su teški uslovi za ishranu XXVII div. na sektoru Kalinovik. Da li je moguće primiti savezničku pomoć? Mjesto primanja pošiljke je Miljevina«. (Zbornik NOR, IV/23, dok. br. 165, str. 582 i 587).

110) Zbornik NOR, 11/12, depeša Vrhovnog štaba 3. korpusa 6. 2. 1944, dok. br. 29, IV/23, naredenje štaba 27. divizije od 10. 3. 1944. i izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 14. 3. 1944, dok. br. 51 i 66.

ma, ali i zbog vrlo teške ekonomske situacije («... V divizija ... je i posljednje ekonomske rezerve ovog kraja iscrpila») i težnje da mobilizacijom novih boraca ojača jedinice. Cijenio je da će izvršenje dobijenih zadataka biti skopčano s mnogim teškoćama i zbog prostranstva teritorije koju je trebalo držati i kontrolisati i zbog malog brojnog stanja (i snage) Divizije."¹¹¹ U početku dok je snijeg bio dubok, a vrijeme nepogodno za borbena dejstva većih razmjera, brigade su trebale da svoja područja što bolje i temeljitije očiste od četničkih i milicijskih grupa i da na njima učvrste postojeće i obrazuju (gdje ih nije bilo) nove narodnooslobodilačke odbore i vojno-pozadinske vlasti. Poslije toga Divizija bi mogla preći na borbena dejstva većeg značaja i zamaha.

U duhu tako postavljenih zadataka, brigade 27. divizije su do pred kraj marta imale borbe sa manjim četničkim i milicijskim grupama koje su po pravilu izbjegavale odsudnije sudare i ispred naših jedinica jačih od bataljona rasturale se u manje grupice. Kada su njena dva bataljona otpratila 3. italijansku brigadu do iznad doline Prače (i usput, radi osiguranja tog pokreta, s manjim dijelovima upali u Goražde), 2. krajiška brigada se oko 20. marta prikupila u rejonu Kalinovika i sa Jahorinskim NOP odredom ovladala Trnovom i drumom do sela Vojkovića, 10 km jugozapadno od Sarajeva. Time je ona brzo i efikasno izvršila dobijeni zadatak i pojavila se ispred spoljne odbrane Sarajeva.^{112,}

Druga italijanska brigada, iako brojno jaka i dobro naoružana (5 minobacača 82 mm, 10 lakih minobacača, 5 mitraljeza, 25 puškomitraljeza i 700, pušaka), bilaje operativno neupotrebљiva, jer je, osim teške epidemije pjegavog tifusa, bila iscrpljena dugim marševima dok je stigla u rejon Kalinovika. Zbog toga je angažovana samo za svoje neposredno obezbjeđenje i donekle za osiguranje pravca od Nevesinja ka Kalinoviku, koji su kontrolisale i jedinice 29. divizije. S njima su dijelovi 2. krajiške brigade uspostavili vezu."^{3,}

Bataljoni 19. birčanske brigade su tokom marta u nekoliko mahova izvršili prepade na četničke grupe u okolini Foče i u njima između ostalog zaplijenili 3 puškomitraljeza.¹¹⁴

111) Zbornik NOR, IV/23, cit. dok. br. 65 i 66.

112) Isto, izvod iz operacijskog dnevnika 2. krajiške brigade od 15. do 31. 3. 1944, dok. br. 167.

113) Isto, IV/25, izvod iz operacijskog dnevnika 27. divizije od 15. do 31. 3. 1944, dok. br. 59.

114) Isto.

116. muslimanska brigada je stigla u sastav 27. divizije. Ona se iz rejonu Modriča i Gradačca prebacila, u prvoj polovini marta, u Birač i preko Vlasenice stigla u Sokoloviće. Poslije kraćih priprema, 18. marta se uputila ka Goraždu. S njom je krenuo i bataljon Romanijskog odreda koji je trebalo da u dolini Prače prihvati 3. italijansku brigadu i da je otrpatri do Sokolovića. Međutim, tog dana su ustaše izvršile ispad iz Rogatice i razbili tu italijansku brigadu (čiji je dio prihvatio Romanijski NOP odred), a poslije toga napali i kolonu 16. muslimanske brigade. Načelnik štaba divizije i štab te brigade ocijenili su daje neprijatelj otkrio pokret prema gornjem Podrinju, pa su povratili kolonu u polazni rejon. Poslije predanka, 16. muslimanska brigada je, 20. marta, krenula ka dolini Prače. Pri prelasku drumu Rogatica - Višegrad njenu kolonu je nadletio i osmotrio neprijateljev izviđački avion. Uskoro se pojavila jedna ustaška kolona koja je prešla u napad. Prethodnica i bočna osiguranja brigadne kolone razbili su ustaše i odbacili ih prema Rogatici. Kasnije, kod sela Duba, razbijeno je i jedno jače njemačko odjeljenje koje je, vjerovatno, bilo u izviđačkoj misiji. Poslije toga kolona se spustila u kanjon i gazom prešla rijeku Praču. Pošto je procjenjeno daje neprijatelj otkrio pokret, štab 16. brigade je odustao od predviđenog napada na neprijatelja u Ustiprači i Goraždu i odlučio da se Brigada uputi na prostoriju zapadno od Goražda. Pri prelasku drumu, u visini sela Jabuke, napali su je dijelovi Goraždanske i Rogatičke četničke brigade koje je ona, poslije kraće borbe, odbacila i predveče 21. marta stigla u sela 2-6 km sjeverozapadno od Goražda. U toku tog pokreta, koji je neprekidno trajao više od 30 časova, po teškom zemljištu, dubokom snijegu, a povremeno i po mečavi, zaostao je jedan broj boraca od kojih je većinu neprijatelj pohvatao. Takođe, i toku marša bilo je više slučajeva pojedinačnog i grupnog dezerterstva. Od polaska iz Vlasenice do dolaska u rejon Goražda iz jedinica 16. muslimanske brigade osulo se oko 150 boraca.¹¹⁵»

Tako brojno osipanje iznenadilo je i njen štab koji je, očekujući da se mogu pojaviti pojedinačni slučajevi zaostajanja ili dezerterstva, preduzeo opsežne mjere da se pokret šte organizovanije i što bezbjednije izvrši. Očigledno, ona u to vrijeme nije bila ni vojnički niti politički dovoljno pripremljena za prebacivanje iz Posavine i sa Majevice u Gornje Podrinje. Na sastanku u štabu divizije razmotreni su ti problemi, a štab 16. brigade je upoznat sa situacijom u rejonu Goražda i Foče i sa za-

li 5) Ahmet Đonlagić i Camil Kazazović, cit. d., str. 118-121.

đacima Brigade u narednom periodu.¹¹⁶ Tada je 16. muslimanska brigada imala četiri bataljona, ukupno 714 boraca i starješina (među njima su 102 bili članovi KPJ, 20 kandidati za članove KPJ, a podataka o broju članova Skoja u to vrijeme nema u izvorima.¹¹⁷

5. *Okruženje 16. muslimanske brigade kod Rešetnice i proboj iz obruča*

Od formiranja, pa sve do kraja marta 1944. godine, 27. divizija nije bila u prilici da djeluje sa svim jedinicama koje su bile u njenom sastavu. Stalno su jedna ili dvije njene osnovne jedinice bile izdvojene za izvršenje samostalnih zadataka ili pridavane 17. diviziji. To je otežavalo učvršćivanje divizije kao taktičko-operativne jedinice. Posljednjom reorganizacijom trebalo je da se 27. divizija iskaže kao efikasna udarna snaga na prostoru Goražde - Foča - Kalinovik koja je, kako je već opisano, dobila značajno mjesto u planovima Vrhovnog štaba i zadaci 3. korpusa. Pored 2. krajiške brigade, koja je bila čvrsta i vrlo efikasna borbena jedinica, tome je trebalo da dà odgovarajući doprinos i 16. muslimanska brigada. Vjerovatno, na osnovu izvještaja 5. divizije, Vrhovni štab je cijenio da su u gornjem Podrinju »uslovi za mobilizaciju... dobri, jer muslimanska milicija prelazi na našu stranu«, a štab 3. korpusa je očekivao da na toj prostoru 16. muslimanska brigada »... za najkraće vrijeme još više ojača, da postane u jednoj povoljnoj situaciji većom jedinicom«.¹¹⁸

Takva predviđanja bila su zasnovana na sve masovnijem opredjeljenju Muslimana u Bosni i Hercegovini na stranu NÖP-a, a i na tome što se u proteklom periodu 16. muslimanska brigada afirmisala na tlu istočne Bosne kao udarna vojna jedinica koja borbom i političkim djelovanjem pozitivno utiče na opredjeljivanje Muslimana protiv okupatora i domaćih izdajnika i na jačanje zajedništva naroda Bosne i Hercegovine.

Formirana 21. septembra 1943. godine u Bukviku kod Brčkog, u sastavu od dva bataljona, ona se odmah istakla u borbama za oslobođenje Tuzle (29. 9 - 2. 10. 1943), u kojima je slo-

116) Zbornik NOR, IV/25, cit. dok. br. 59.

117) Isto, IX/6, cit. dok. br. 18.

118) Isto, 11/12, cit. dok. br. 19, IV/23, naredjenje štaba 3. korpusa štabu 27. divizije od 4. 3. 1944, dok. br. 22. (U periodu januar-mart 1944. godine u jedinice 5. divizije stupilo je oko 100 boraca sa područja gornjeg Podrinja. Zbornik NOR, IX/6, cit. dok. br. 18).

mila neprijateljevu odbranu s južne strane grada i zauzela na toj strani sva neprijateljeva dobro utvrđena uporišta. Još u toku borbi za grad u njene redove stupilo je nekoliko stotina radnika i omladinaca Muslimana, pa su prvih dana oktobra u njenom sastavu obrazovana još dva bataljona. U sastavu 17. divizije vodila je uspješne borbe oko Zavidovića i Vareša, a posebno se istakla u borbama na Romaniji, novembra 1943. godine. Tada je nekoliko puta potukla dijelove 369. njemačke divizije koji su napadali na njen odsjek odbrane. Štab 3. korpusa cijeno ju je - po ostvarenim rezultatima - za jednu od najuspješnijih brigada koje su formirane na tlu istočne Bosne tokom 1943. godine.

U toku zimske ofanzive neprijatelja, 16. muslimanska brigada je, 9. decembra, zauzela Kladanj; za taj uspjeh pohvaljena je od vrhovnog komandanta, maršala Tita. Narednih dana je vodila uspješne odbrambene borbe na pravcu Kladanj - Živinice, odakle se prebacila na područje planine Ozren. Tu je ušla u sastav tzv. Krivajske operativne grupe 17. divizije. Kao njena prethodnica u toku operacije »Šnešturm« vodila je nekoliko uspješnih borbi s njemačkim kolonama.

Učestvovala je u januarskom napadu na neprijatelja u Tuzli u sastavu južne kolone 17. divizije. Kako je već pomenuto, noću 16/17. zauzela je Ilinćicu, jedno od najjačih neprijateljevih uporišta u sistemu njegove odbrane Tuzle, Međutim, protivnapadom neprijatelja zbačena je s tog položaja. Te noći imala je teške gubitke: 60 poginulih, 13 nestalih i preko 40 ranjenih boraca i stariješina. U odstupanju od Tuzle, 21. januara, doživjela je još jedan udarac: kod mosta na Spreči upala je u neprijateljevu zasjedu i imala 15 mrtvih, 2 ranjena i 13 zarobljenih, a oko 30 njenih boraca je odsječeno od jedinica.

U toku neprijateljeve ofanzive u decembru 1943. i u borba- ma oko Tuzle 16. muslimanska brigada je imala preko 200 poginulih, smrznutih i ranjenih boraca i stariješina i oko 30 zarobljenih boraca. U tom kratkom periodu u njenim redovima su poginuli rukovodilac politodjela brigade, brigadni rukovodilac SKOJ-a, tri komandanta bataljona i jedan politički komesar i jedan zamjenik političkog komesara bataljona i veći broj četnih i vodnih stariješina. Zbog tako teških gubitaka, štab 17. divizije uputio ju je na područje Majevice i Posavine da se popuni, odmori i sredi. Tu je Brigada reorganizovana. Pošto su bataljoni bili malobrojni, od 1. i 3. bataljona obrazovan je 1, a od 2. i 4 - 2. bataljon. Odlukom štaba 3. korpusa u njen sastav uključeni su muslimanski bataljoni iz 3. vojvođanske brigade i Tre-

bavsko-posavskog NOP odreda: oni su postali 3. i 4. bataljon brigade.

Ulaskom tih bataljona i potpunom mobilisanim borcima u krajevima kud se kretala (na Majevidi i u Posavini), 16. muslimanska brigada je krajem februara imala blizu 900 boraca. Do tada je u njenom sastavu preovladavao radnički i građanski element, ali od te popune većina boraca bila je sa sela. Mnogi od njih su bili nepismeni i politički nedovoljno pripremljeni za teškoće i odricanja s kojim su bile sučeljene operativne jedinice NOVJ. U pokretu s Majevice ka Birču pojavili su se slučajevi dezertstva. Partijska i skojevska organizacija su intenzivno radile da se novi borci dobro prihvate u jedinicama i da se podigne politička svijest i učvrsti ubijedenost u ciljeve NOP-a. Međutim, za to je trebalo više vremena nego što ga je bilo do polaska Brigade u gornje Podrinje.

Uz to, ozbiljan problem bila je slaba borbena obučenost novih boraca. Dio njih se ranije nalazio u kvislinškim formacijama (u domobranstvu i miliciji), ali su većina bili mladići koji do tada nisu bili ni u čijim oružanim formacijama, pa nisu imali ni vojnih znanja niti borbenog iskustva. Osim toga, većina novomobilisanog ljudstva nije bila naoružana, a novouključeni bataljoni donijeli su svega po 2-3 puškomitraljeza i male količine municije. Sve je to stvaralo određenu nesigurnost među borcima i starješinama, jer slabo naoružanje i male vatrene mogućnosti, kao i neobučenost boračkog sastava, nisu se mogli lako i brzo riješiti. Uz to, znatan broj boraca bio je slabo obučen i odjeven, što je, uz sasvim oskudnu ishranu, na koju borci iz Posavine nisu navikli, imalo ne mali uticaj uz stanje u jedinicama.

U vrijeme kada je 16. muslimanska brigada uključena u sastav 27. divizije, u njenom štabu su bili: komandant, Šalim Čerić, politički komesar - Muhidin Begić, zamjenik komandanta - Mirko Batričević, zamjenik političkog komesara - Mirko Brenjo, načelnik štaba - Ervin Šalčberger Stanko, i obavještajni oficir - Hilmija Šahinpašić."⁹¹

Opterećena problemima koji su u osnovi proizlazili iz brze popune i nedovoljnog vremena da se oni riješe, 16. muslimanska brigada našla se, poslije već pomenutog jakog osipanja novih boraca, na prostoru između Goražda, Ustikoline i prevoja kod sela Hranjen, na kojoj situacija nije bila sređena niti politički povoljna. Uporedo sa pripremanjem njemačkih trupa za ofanzivna dejstva u tim krajevima, pojačavala se ukupna ne-

119) Informacija o razvoju i stanju 16. muslimanske brigade data je prema cit. d. Ahmeta Đonlagića i Čamila Kazazovića.

rijateljska aktivnost. Četničke jedinice, oslonjene na njemačke položaje, postojale su nasrtljive, a muslimanska milicija, koja je do tada pokazivale izvjesne simpatije prema NOP-u, počela je ponovo da vrši prepade na naše manje jedinice i na kurire. Preko nje i dijela mještana u selima gdje su bile raspoređene jedinice 16. muslimanske brigade neprijatelj je pokušao da uspostavi mrežu za organizovanje dezerterstva iz njenih jedinica.

Pošto su jedinice predahnule od dugih marševa i koliko-toliko se sredile, štab brigade je riješio da se otpočne sa širom borbenom aktivnošću. U duhu zadataka koje je dobio od štaba divizije, odlučio je da iznenadnim napadom, noću 2/3. aprila, zauzme Goražde i razoruža milicijske jedinice u okolnim selima. Želio je da tim vojnim uspjehom ostvari pozitivan uticaj na političko stanje među muslimanskim stanovništvom. Naravno, računao je da će taj uspjeh pozitivno uticati i na moralno-političko stanje u jedinicama. Poslije upada u Goražde i okolna sela, bilo je predviđeno da se bataljoni povuku do svanuća u sela odakle su krenuli u napad. Štab brigade je imao podatke da su »neprijateljske snage u jačini od više hiljada ljudi, koje su se od prije nekoliko dana nalazile na sektoru Prača- Renovica, pojačale... posade na Hranjenu i Jabuci...«, a da se u »Ustiprači i Goraždu nalazi redovna posada. Četnici i milicija, u ukupnoj jačini od oko 60 ljudi, noću se izvlače iz Goražda gdje ostaje samo milicija sa tri stražarska odjeljenja u pravcu Ustikoline, Ustiprače i Jabuke...«¹²⁰⁾ Na osnovi takvih podataka odlučio je da 1. bataljon, krećući se drumom od Han-Osanice, upadne u Goražde; 3. bataljon sa dvije čete da nastupa na lijevom krilu 1. bataljona i, štiteći mu lijevi bok, pretresa sela na svom pravcu kretanja; i da 4. bataljon nastupa još više ulijevo, pretresa sela i na liniji 2 - 3 km sjeverno od Goražda štiti 1. i 3. bataljon od eventualne intervencije neprijatelja od sela Jabuke. Jedna četa 4. bataljona je upućena desnom obalom Drine da razoruža tzv. čebovce i napadne na četnički štab u selu Biljinu. U predviđenom napadu nije angažovan 2. bataljon. On se nalazio u rejonu Foče i sela Miljevine.

Pošto se napad na neprijatelja u i oko Goražda nije smatrao naročito složenom, a ni značajnom akcijom, a uz to se računalo sa sigurnim uspjehom, sa jedinicama su krenuli samo politički komesar i zamjenik komandanta brigade.

Međutim, podaci o snazi i namjerama neprijatelja u Goraždu kojima su raspolagali štab divizije i štab 16. brigade, nisu bili

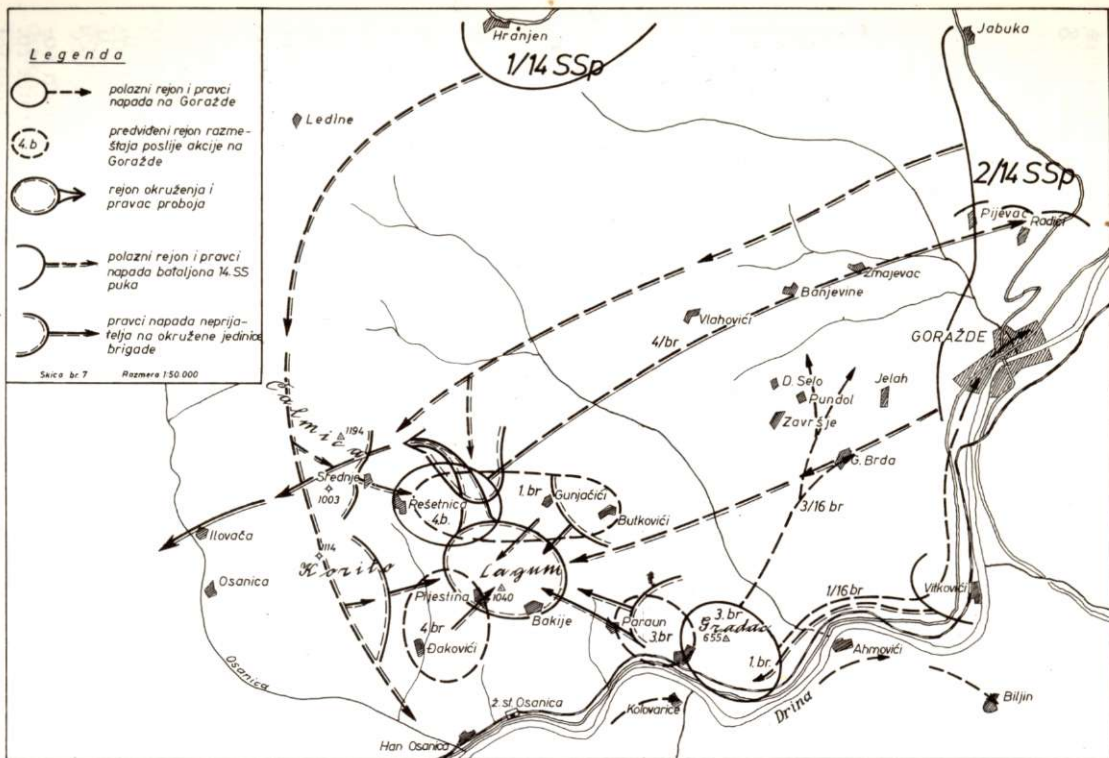
120) Zbornik NOR, IV/24, zapovijest štaba 16. muslimanske brigade od 2. 4. 1944, dok. br. 12.

tačni. Upravo krajem marta su njemačke snage iz doline Prače i iz rejsna Rogatice dobile zadatak da izvedu napad na 16. muslimansku brigadu. Za taj poduhvat je angažovan 14. puk 7. SS divizije, ojačan ustašama, četnicima i milicijom. Svoje glavne snage (cio puk bez 3. bataljona, sa 2. četom 2. artiljerijskog divizionu 7. art. puka koja će se boriti kao pješadijska četa, 100 ustaša i oko 300 četnika) uputio je na 16. muslimansku brigadu sa zadatkom daje u toku dvodnevni borbi razbije i uništi na prostoriji sela Han-Osanica, Osječani, Jabuka i Goražde. Napad je bio predviđen za 1. ali je odgođen za 3. april. Nijemci su preko četnika i milicije imali podatke da se na pomenutoj prostoriji nalazi oko 600 partizana. U duhu donijete odluke neprijatelj je prebacio, vjerovatno 2. aprila, u rejsn Goražda 2. bataljon. Plan je bio da ojačani 1. bataljon iz rejsna Hranjena prodre preko Ilovače do Han-Osanice, a da ojačani 2. bataljon s linije Jabuka - Goražde nastupa lijevom obalom Drine ka Calmici (trig. 1194) i Lagumu (trig. 1040) i da u stvorenom okruženju nabaci 16. muslimansku brigadu na Drinu i da je tu unište.

I, upravo, kada su tri bataljona 16. muslimanske brigade kretala prema Goraždu i selima oko njega, i neprijatelj je iz Goražda i iz uporišta na Jabuci i Hranjenu, vjerovatno u približno isto vrijeme, polazio ka polaznim položajima za napad na Brigadu. Niko u 16. muslimanskoj brigadi ni u štabu 27. divizije nije znao (ni otkrio na osnovi već citiranih podataka) namjere 14. SS puka, a ni taj puk vjerovatno nije znao za namjeru 16. muslimanske brigade da upadne u Goražde.

Prvo je 1. bataljon, kod sela Vitkovića, 4 km ispred Goražda, poslije pola noći naletio na Nijemce. I on, u kolini, i Nijemci - na drumu i položaju iznad njega, bili su iznenađeni. Neprijatelj je prvi otvorio vatru pod kojom su se prednji dijelovi bataljona razvijali i krenuli u napad. Neprijatelj (dijelovi 2. bataljona 14. SS puka) bio je u povoljnijem položaju, jer je s kose stavio drum pod svoju vatru. Poslije polučasovnog okršaja 1. bataljon je bio prisiljen da se povuče.

Za to vrijeme su 3. i 4. bataljon pretresli sela na pravcima svog kretanja. Milicijske i četničke grupice su se pravovremeno izvukle ili skonile. Još prije zore krenuli su nazad. I upravo kada su bataljoni stigli u rejsne razmještaja: 1. u sela Rešetnicu, Dontoviće i Kutješe, 3 - u Vraniće i Paraun, a 4. bataljon - u Pjestinu i Đakoviće, ojačani 1. bataljon 14. SS puka bio je već posio dominantne položaje iznad sela Rešetnice, a s jednom kolonom je hitao da izbije do Han-Osanice. Tako se glavnina 16. muslimanske brigade neočekivano našla u okruženju koje joj je vješto pripremio 14. SS puk (skica br. 7). Neprijatelj je prema

Okrušenje 16. muslimanske brigade kod Rešetnice i proboj iz okruženja

njoj imao do 3.000 vojnika, tj. bio je nadmoćniji oko osam puta. Okruženi bataljoni su oskudijevali u municiji, a 3. i 4. bataljon bili su još uvijek u borbama neprekaljene jedinice u kojima je znatan broj boraca bio prije mjesec - mjesec i po dana mobilisan.

S bataljonima u okruženju ostao je samo politički komesar brigade, Muhidin Begić. Zamjenik komandanta, Mirko Batričević, koji je bio s 1. bataljonom, nije produžio s njim prema selu Rešetnici, nego se uputi u štab brigade, u selo Kosovu kod Usikoline. Ni on, ni politički komesar brigade, ni štab 1. bataljona nisu u susretnoj borbi protiv Nijemaca ispred Goražda vidjeli znak opasnosti, a još manje mogućnosti iznenađenja.

Borba je prvo počela kod 1. bataljona. Izbivši u selo Rešetnicu, on se rasporedio za odmor i uputio obezbeđenje na brdo Cerovnjak (na karti 1:50.000 kod slova »a« od napisa Rešetnica), ne znajući da se tu nalazi neprijatelj. Iznenađeno odjeljenje odmah se povuklo pod vatrom Nijemaca. Na tu neočekivanu vatru štab bataljona i komande četa su brzo reagovali: razvili su jedinice i odmah krenuli u napad. Bataljonu je pošlo za rukom da zauzme Cerovnjak, s koga su se Nijemci povukli na Čalmicu. Uskoro je počela borba i kod 3. i 4. bataljona. Oba su krenula da zaposjednu Lagum, dominantni položaj u tom rejonu. Sva tri štaba bataljona su po vatri i kretanju neprijateljevih kolona, nezavisno jedan od drugog, zaključili da se nalaze u okruženju i riješili da se brane zauzeti položaji dok se ne izvrše pripreme za proboj. S time se saglasio i politički komesar brigade. Sve do 13 časova vodila se žestoka borba. Podržan snažnom minobacačkom vatrom, mnogo nadmoćniji neprijatelj je pokušavao da se uklini u borbeni poredak okružene glavnine 16. muslimanske brigade. Jedno vrijeme su se njeni bataljoni ponadali da će izdržati do pada mraka, pa onda krenuti u proboj. Međutim, poslije podne bili su zbijeni na uzak prostor koji je neprijatelj gotovo prostreljivao streljačkom vatrom. Čuvajući posljednje metke i bombe, okružene jedinice su gotovo nemoćno posmatrale njemačke, ustaške, četničke i milicijske kolone koje su sa svih strana kretale ka Lagumu. U toj kritičnoj situaciji, na sastanku štabova bataljona sa političkim komesarom brigade, odlučeno je da se odmah preduzme proboj preko Cerovnjaka i Čalmice u pozadinu neprijatelja. Od bombaša i puškomitraljezaca je na brzinu formirano nekoliko jurišnih grupa koje su imale zadatak da otvore prolaz u neprijateljevom borbenom poretku. Iza njih je krenuo 1, za njim 4, a u zaštitnici je ostavljen 3. bataljon.

Jurišne grupe su desetkovale neprijatelja ispred sebe, a 1. bataljon je u silovitom jurišu, gotovo bez otvaranja vatre, u kome su ranjeni politički komešar i zamjenik političkog komesara bataljona, Asim Hodžić i Čamil Kazazović, stvorio otvor u obruču. Kroz njega su se probile sve njegove jedinice i glavnina 4. bataljona. Za to vrijeme od nepunog časa borbe, koliko je trajao proboj i izvlačenje tih jedinica iz obruča, neprijatelj je privukao pojačanja i preduzeo napad da zatvori obruč. Poslije kraće borbe u tome je uspio i u uskom okruženom prostoru ostali su gotovo cio 3. i dijelovi 4. bataljona.

Te okružene jedinice su jedno vrijeme pružale otpor i pokušale da izvrše proboj ka Han-Osanici. Već su imale preko 30 poginulih boraca i rukovodilaca, među njima i dvije drugariće.¹²¹ Veliki broj ih je bio ranjen. Nastupilo je rasulo četa. Štab 3. bataljona i komande četa više nisu mogle da ispolje uticaj na borbu i da organizuju borbu. Kada su njemačke kolone upale u tu već dezorganizovanu masu, prestao je otpor i došlo je do predaje ne samo boraca nego i političkog komesara bataljona i petorice drugova koji su bili u komandama četa. Jedan manji broj zarobljenih (vjerovatno onih koji su do kraja pružali otpor), među njima i ranjenih, Nijemci su odmah streljali. Većinu su sproveli u Goražde, odakle je dio upućen u zarobljeničke logore, a dio u zatvore. Tog dana je 16. muslimanska brigada imala ukupno oko 200 boraca i stariješina izbačenih iz stroja (mrtvih, ranjenih i zarobljenih). Nijemci su zaplijenili 4 puškometraljeza, 1 protivtenkovsku pušku i veći dio bataljonskih komora. Neprijatelj je taj svoj uspjeh ocijenio kao uništenje 16. muslimanske brigade.

Dok se odvijala drama na Rešetnici, štab brigade nije ništa znao šta se tamo dešava. Kasno poslije podne su u Ustikolinu stigli prvi dijelovi 1. bataljona. Ali, od njih se nisu mogla dobiti potpunija obavještenja o rezultatima borbe i proboja. Zato je štab brigade namjeravao da sutradan uputi 3. bataljon u Foču, 4. u pretres sela na desnoj obali Drine, od Cvilina do Kozarevine, dio 1. bataljona u demonstrativni napad na neprijatelja na Hranjenu, a glavninu 2. bataljona u selo Miljevinu, na raspolaganje štabu divizije.

Tek pred sam mrak 3. aprila postalo je jasno šta se dogodilo kod Rešetnice. Brigada je pretrpjela velike gubitke i nečekivano doživjela težak poraz. On je bio posljedica sticanja

¹²¹ Jedna od njih je bila Šuhreta Čavkić, referent saniteta 3. bataljona. Bila je teško ranjena i da ne bi pala u ruke neprijatelju izvršila je samoubistvo prije nego što su joj prišli esesovci.

mnogih objektivnih, ali i subjektivnih okolnosti: neprijatelj je na prostoriji na kojoj se odigrao boj ostvario potpuno iznenađenje i nadmoćnost u brojnom odnosu snaga 8:1 u svoju korist; dobro izvedenim manevrom svojih jedinica on je, pri takvom odnosu snaga, prisilio glavninu 16. muslimanske brigade da prihvati borbu, jer je bila okružena, a da toga nije bila svjesna prije momenta u kome je počela borba. Ti činioци su svakako presudno uticali na sam tok i ishod borbe.

Međutim, propusti komandovanja su imali velikog udjela u tome da se steknu tako nepovoljne okolnosti u kojima se našla Brigada. Tada se taj neuspjeh objašnjavao propustima obavještajne službe. Ali iz zapovjesti štaba 16. muslimanske brigade za napad na neprijatelja u Goraždu vidi se da su štab brigade, a i štab divizije znali za pojačavanje neprijateljevih snaga u uporištima na Jabuci i Hranjenu. Međutim, u tome oni nisu naslutili ofanzivne namjere, niti su uočili koje opasnosti u sebi ima taktički nadmoćniji raspored ojačanih njemačkih snaga u odnosu na glavninu 16. brigade, pogotovu kada se ona nade ispred Goražda. Isto tako su štabovi bili pasivni uveče 2/3. aprila, kada je 1. bataljon naletio na njemačke jedinice ispred Goražda. U toj situaciji moglo se očekivati da članovi štaba brigade koji su išli sa bataljonima zaključе da se situacija bitno izmijenila, jer su se pred Brigadom pojavile njemačke snage koje se nisu očekivale, i da bataljone povuku na pogodnije položaje prema Ustikolini, a ne da ih upute u predviđene rejone - kao da se ništa nije desilo. Očigledno, opasnost od prikupljenih njemačkih snaga na prostoru iznad Goražda ni tada nije uočena. Zato je, na primjer, zamjenik komandanta brigade, kada se 1. bataljon odlijepio od neprijatelja, napustio ga i s kuririma se uputio u štab brigade. Zbog tih previda i slabe procjene situacije, 16. muslimanska brigada se našla u gotovo bezizlaznoj situaciji. Ali, hrabrošću i odlučnošću njenih kadrova i većeg dijela boraca uspjela je da izbjegne uništenje i da se glavnina probije kroz obruč mnogostruko jačег neprijatelja.

Poslije proboja kod Rešetnice 16. muslimanska brigada više nije mogla izvršiti svoj osnovni zadatak u gornjem Podrinju: razoružavanje milicijskih i četničkih jedinica i mobilizaciju Muslimana iz tog kraja u njene redove i u druge jedinice Divizije, i to ne toliko zbog poraza na Rešetnici koliko zbog poduhvata koji su tih dana počele njemačke i kvislinške snage na 27. diviziju. Bez sumnje, neprijatelj je bio svjestan mogućeg političkog uticaja te brigade i nije slučajno što je, čim je izbila u rejon Goražda, odmah preduzeo napad da je uništi i tako politički onemogućі. Pada u oči da su u poduhvatu protiv 27. divizije

Nijemci upotrebili glavninu 14. SS puka protiv 17. muslimanske brigade, a samo bataljon (tog puka) protiv glavnih snaga (2. krajiške i 19. birčanske brigade) 27. divizije, koje su djelovale u operativno značajnijem rejonu, na pravcu od Trnova ka Sarajevu.

U pripremanju napada na 16. muslimansku brigadu, njemačko komandovanje se poslužilo i psihološkim metodama ratovanja. On je preko agenturne službe, svoje i kvislinške, pokušalo organizovati dezerterstvo boraca iz njenih jedinica i proturilo glasine da će borci koji prebjegnu ili se predaju biti odmah pušteni svojim kućama, da se prema njima neće preduzmati nikakve represalije.

U raspoloživim izvorima nema dovoljno podataka koji bi bacili više svjetla na toliku pažnju neprijatelja prema 16. muslimanskoj brigadi u to vrijeme. Treba se podsjetiti da se sve to dešavalo upravo onda kada su Nijemci protiv snaga NOV i POJ u istočnoj Bosni uvodili 13. SS diviziju, u čijem je boračkom sastavu bio znatan broj Muslimana iz Bosne i Hercegovine. Teško je povjerovati da ta dva događaja imaju slučajnu vezu i koincidenciju.¹²²⁾

6. *Manevar u dolinu Neretve i prebacivanje na Romaniju*

U toku marta 1944. godine sve su jedinice 27. divizije, prvenstveno njihove partijske organizacije i štabovi, veliku pažnju poklonile sređivanju političkih prilika u gornjem Podrinju. Divizijski komitet i politodjel su neposredno saradivali sa partijskim radnicima, koji su stigli sa 27. divizijom, u obnavljanju organizacija KPJ u tim krajevima. Tada je oformljeno 7 čelija i dva aktiva, a obrazovano je i okružno partijsko povjereništvo kao privremeno rukovodstvo. Istovremeno je uspostavljena veza sa Mjesnim komitetom KPJ za Sarajevo, kome su prenijeti zaključci Oblasnog partijskog savjetovanja. Uporedo s tim organizacionim radom je pojačavana politička aktivnost u rejonima gdje su bile raspoređene jedinice Divizije. Održano je više zborova, od kojih su neki, za tadašnje prilike, bili dobro posjećeni: na zboru u Kalinoviku je učestvovalo 500, a u Miljevini - 200 ljudi. Na cijeloj teritoriji su aktivirani narodnooslobodilački odbori, a formiranje inicijativni Okružni narodnooslobodi-

122) Šire o okruženju i proboju iz okruženja 16. muslimanske brigade vidi: Ahmet Đonlagić i tamić Kazazović, cit. d., str. 122-130.

lački odbor. Takođe, u trnovskoj i miljevinskoj opštini uspostavljene su organizacije USAOJ-a i AFZ.¹²³⁾

Taj proces konsolidovanja prilika na slobodnoj teritoriji gornjeg Podrinja, koji, naravno, nije tekao ravnomjerno i svuda na zadovoljavajući način, prekinuo je neprijateljev ofanzivni poduhvat protiv 27. divizije. Uporedno s napadom na 16. muslimansku brigadu, neprijatelj je pojačao pritisak i na pravcu Sarajevo - Trnovo. Uglavnom, djelovao je s četničkim i milicijskim jedinicama koje su 2. krajiška i 19. birčanska brigada uspješno i bez teškoća odbacivale. Kada su završili poduhvat protiv 16. muslimanske brigade, Nijemci su, 5. aprila, iz borbe izvukli 1. bataljon 14. SS puka i prebacili ga u Sarajevo radi napada na glavninu 27. divizije. Već sutradan je neprijatelj krenuo u nastupanje i u dolini Drine, i od Sarajeva prema Kalinoviku.

Preostali dijelovi 14. SS puka sa četnicima i milicijom napadali su od Osanice ka Foči. Taj pravac, na lijevoj obali Drine, na liniji Ustikolina - Stolac (trig. 1519), zatvarala je 16. muslimanska brigada. Da bi ojačao njenu odbranu, štab 27. divizije naredio je istog dana (6. aprila) 19. birčanskoj brigadi, koja se nalazila u rejonima sela Umčani i Prečani, oko 15 km vazdušne linije južno od Sarajeva, da odmah krene i organizuje odbranu na liniji između sela Nekopi i Previla, sa zadatkom da obezbijedi lijevi bok i sadejstvuje 16. brigadi u sprečavanju neprijateljevog prodora.¹²⁴⁾

Kada je, 6. aprila, u borbu uveden 1. bataljon 14. SS puka, 2. krajiška brigada se, zbog oskudice u municiji, povukla sa položaja oko drumu Sarajevo - Trnovo u sela pod Jahorinom. Neprijatelj je oko podne ušao u evakuisano Trnovo, odakle je nastavio nastupanje ka Kalinoviku, koji je zauzeo poslije pada mraka i u njemu zarobio bolnicu 2. italijanske brigade (100 tifusara i ranjenika). Te večeri su u to mjesto stigle i njemačke jedinice koje su nastupale od Nevesinja.¹²⁵⁾

I pored gubitaka koje je imala kod Rešetnice, glavnina 16. muslimanske brigade (1. i 2. bataljon) pružila je snažan otpor njemačkim i kvislinškim snagama koje su nastupale dolinom Drine. Nadmoćniji neprijatelj nije uspio ni poslije tri dana bor-

123) Zbornik NOR, IX/6, cit. dok. br. 18 i ACK SK BiH, f Obi. kom. ist. Bosne, izvještaj Okružnog partijskog povjereništva Kalinovik - Foča Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 31. 3. 1944, br. reg. 127/2.

124) Zbornik NOR, IV/25, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 27. divizije za april 1944, dok. br. 63. (Početkom aprila su jedinice 2. krajiške brigade spasile 8 američkih vazduhoplovaca koji su iskočili iz pogođenih aviona. Dušan Uzelac, cit. d., str. 130-1)

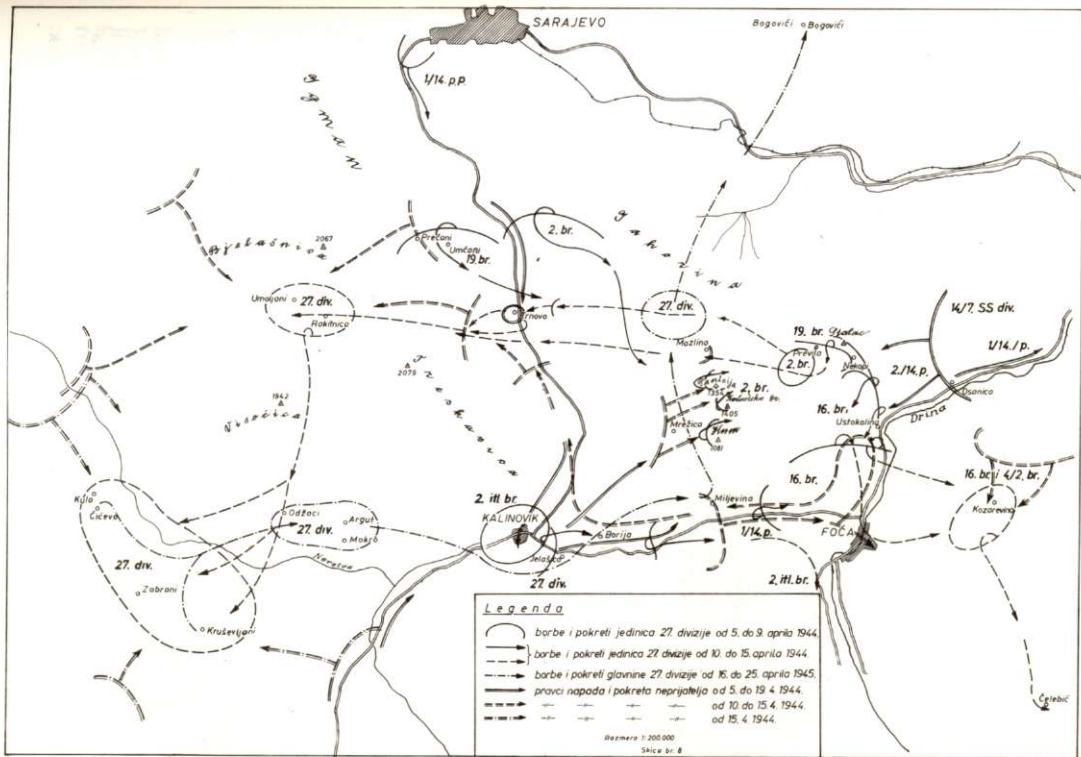
125) Isto.

be da se probije u Ustikolinu. Da bi slomio tu odbranu, neprijatelj je, 8. aprila, u borbu uveo i 1. bataljon 14. SS puka. Njegovu glavninu, ojačanu četnicima, uputio je od Kalinovika ka Miljevini i Foči, a dvije čete, takođe ojačane četnicima i milicijom, orijentisao je preko Mrežice i dalje u pozadinu rasporeda 16. muslimanske i 19. birčanske brigade.

Na pravcu Kalinovik - Foča nalazila se 2. italijanska brigada. Opterećena pjegavim tifusom, još dezorganizovana i nesređena, ona nije mogla pružiti značajniji otpor neprijatelju, pa su Nijemci bez borbe ušli u Miljevinu. Njihove pomoćne snage (pomenute dvije ojačane čete) došle su u dodir sa dijelovima 2. krajiške brigade na liniji Pantelija (k. 1354) - Kolunsko brdo (trig. 1405) - Hum (trig. 1081.) koji su ih tu zaustavili.

Kako se pojačavao pritisak prema 19. birčanskoj brigadi, štab divizije je naredio 2. krajiškoj brigadi da se prebaci u rejon Previle. On je tako htio da na prostorji Ustikolina - Previla (oko 10 km vazdušne linije) prikupi cijelu Diviziju. Međutim, još u toku noći 8/9. aprila došao je do zaključka da bi se tu Divizija našla zbijena na usku prostoriju između Ustikoline, padina Jahorine, Miljevine i Foče i da bi je neprijatelj mogao nabaciti na Drinu. Zato je riješio da raspoložive snage podijeli u dvije grupe: prva, 2. krajiška (bez 4. bataljona) i 19. birčanska brigada sa štabom divizije treba da se iz rejona Previle probije preko drumova Sarajevo-Kalinovik u rejon sela Umoljeni i Rakitnica, južno od planine Bjelašnice, i druga, 16. muslimanska brigada, ojačana 4. bataljonom 2. krajiške brigade, sa Divizijskom i brigadnim bolnicama (u kojima je bilo ukupno oko 150 ranjenika i bolesnika) ima zadatak da se prebaci na desnu obalu Drine i da na prostoriji između Foče i Cajniča čeka povratak glavnine divizije kada prestane neprijateljev ofanzivni poduhvat (skica br. 8). Kako je 2. italijanska brigada bila u raspadanju, štab divizije odlučio je da se njenih oko 450 boraca uputi ka Sćepan-Polju, jer je pretpostavljao da neprijatelj neće krenuti u tom pravcu. Manji broj boraca Italijana, koji su mogli izdržati napore, rasporedio je u 2. krajišku i 19. birčansku brigadu.¹²⁶⁾

126) Time je, u stvari, rasformirana 2. italijanska brigada. U situaciji u kojoj se tada nalazila 27. divizija, njen štab nije imao nikakvih mogućnosti da sačuva tu italijansku jedinicu, koja se borila u sastavu NOV i POJ, od raspada i uništenja. On, vjerovatno, ne bi mogao drugačije postupiti i daje znao za naređenje koje je, 23.3. 1944, oko predlogaza rasformiranje 3. italijanske brigade, uputio vrhovni komandant štabu 3. korpusa. Ono glasi: »Najstrožije zabranjujem da se talijanska brigada rasformira. Ovo bi bila krupna politička greška u ovom času. Dajte toj brigadi zadatke koje ona može izvršiti bez naročite opasnosti«. (Zbornik NOR, 11/12, dok. br. 179). U datoj situaciji, štab 27 divizije je, upućujući 450 italijanskih boraca ka Sćepan-Polju, a raspoređujući one koji mogu izdržati očekivane napore u 2. krajišku brigadu, a dijelom i u 19. birčansku brigadu - pokušao da sačuva italijanske borce od zarobljavanja i uništenja.

Manevrar 27. divizije iz gornjeg Podrinja u dolinu Neretve i pokret na Romaniju

Sa 16. muslimanskom brigadom krenuli su Rudolf Petovar, načelnik štaba, i Čedomir Minderović, član politodjela divizije.

Štab divizije, cijenio je da će preduzetim manevrom glavnina divizije, rasterećena od bolnica, lakše izbjeći napad moćnijih neprijateljevih snaga, a da će se 16. muslimanska brigada, na desnoj obali Drine, skloniti od napadajućih njemačkih snaga i imati vremena da se sredi. On je smatrao da ona, potpomognuta bataljonom 2. krajiške brigade, može izići na kraj s četničkim jedinicama koje su bile rasturene u grupe na prostori između Foče i Čajniča. Tako zamišljen manevar trebao je da omogući 27. diviziji da se održi na prostori gornjeg Podrinja i izvrši zadatke koje su joj dodijelili štab 3. korpusa i Vrhovni štab.¹²⁷

U toku 9. aprila su jedinice 16. muslimanske brigade još vodile borbu protiv neprijatelja koji je nastupao od Miljevine ka Foči, štiteći tako prebacivanje bolnica i pozadinskih dijelova preko mosta na Drini. Neprijatelj je u Foču ušao 10. aprila, odakle je istog dana prodro u napuštenu Ustikolinu.¹²⁸

Glavnina 27. divizije krenula je, uveče 9/10. aprila, u dvije kolone ka drumu Sarajevo - Kalinovik. Iako je već uveliko bilo kalendarsko proljeće, pokret se vršio po dubokom snijegu. U selu Mazlini su razbijeni dijelovi pomoćne kolone 1. bataljona 14. SS puka sa milicijom. Tu su jedinice 19. birčanske brigade zaplijenile minobacač 82 mm i puškomitraljez. U borbi je poginuo zamjenik komandanta bataljona Nedo Gajić. Poslije kraćeg predana pokret je nastavljen i dalje u dvije kolone ka drumu.²⁹ Izbijajući u blizinu Trnova, štab 2. krajiške brigade je riješio da se napadne neprijatelj u tom mjestu, jer je dobio netačne podatke da se tu nalaze slabije snage. Međutim, kada su jedinice naišle na jak otpor, naredio je da se borba prekine. U stvari, glavnina divizije tu je bilo iznenađena, pretrpjela znatne gubitke (u ranjenim i nestalim), i nabačena na sniježne padine planine Treskavice. I po tom teškom terenu, manji njemački dijelovi su, sa četničkim i milicijskim jedinicama, pokušavali da ometu marš glavnine 27. divizije. Ona je 13. aprila izbila u sela Umoljane i Rakitnicu, ispod planine Bjelašnice.¹³⁰

127) Rudi Petovar, Dvadeset sedma istočnobosanska divizija, Istočna Bosna u NOB-u, 2, str. 377-8.

128) U dnevnom izvještaju Ministarstva oružanih snaga NDH za 11. april 1944. godine se kaže: »U produžetku poduhvata... njemačke čete su 9. IV zauzele Foču...«. (Zbornik NOR, IV/24, dok. br. 177).

129) Zbornik NOR, IV/24; zapovijest štaba 27. divizije za 10. 4. 1944, dok. br. 50, Nikola Andrić, n. d., cit. čl. str. 432.

130) Zbornik NOR, IV/25, cit. dok. br. 63. i A VII, k. 408A, izvještaj političkog komesara 27. divizije političkom komesaru 3. korpusa, 13. 5. 1944, br. reg.

Štab 27. divizije redovno je radio-vezom izvještavao štab 3. korpusa o borbama koje je vodila divizija, a od 9. aprila samo o borbama koje je vodila glavnina 27. divizije. (Od tog dana je prekinuta veza sa 16. muslimanskom brigadom, jer ona nije imala radio-stanice). Takođe je i štab 3. korpusa svakodnevno izvještavao Vrhovni štab, pored ostalog, i o tome šta se dešavalo na prostoriji Goražde, Foča, Kalinovik. Na osnovi tih izvještaja Vrhovni štab je zaključio da se 27. divizija suviše angažuje u borbama, pa je, 11. aprila, uputio slijedeću depešu štabu 3. korpusa: »Vaša 27. div. ne može da se suviše izlaže napadima nepr. na sektoru Trnovo - Kalinovik, jer je ovo vrlo osjetljiva komunikacija u vrijeme kada se očekuje iskrcavanje. Mi ćemo već kazati kad bude vrijeme za jače angažovanje na tim sektorima«. ¹³¹ Prema tome, izvlačenje 27. divizije ispod neprijateljevog udara na prostoriji Ustikolina- Foča-padine Jahorine bilo je u skladu sa zamislima Vrhovnog štaba da je u toj situaciji najvažnije sačuvati živu silu jedinica. U tom smislu je i štab 3. korpusa tih dana izvjestio Vrhovni štab da će pomjeriti 27. diviziju na područje Romanije i Birča. ¹³²⁾

Ni u planinskom bespuću, između Bjelašnice, Visočice i Treskavice, neprijatelj nije na miru ostavio glavninu 27. divizije. Već 13. aprila su dijelovi 1. bataljona 14. SS puka sa ustaško-domobranskim jedinicama iz sarajevskog garnizona i iz 2. domobranske brigade, okolnim četničkim i milicijskim jedinicama, napali 2. krajišku i 19. birčansku brigadu u Umoljenima i Rakitnici. Štab divizije riješio je da se napusti ta prostorija i jedinice povuku preko sela Bjelimića (na karti 1:100.000 i 1:200.000 stoji Odžaci, prim, A. Đ.) na lijevu obalu Neretve, na operativnu prostoriju 29. hercegovačke divizije NOVJ. Taj manevar je izvršen pravovremeno, uz slabije zaštitničke borbe, ali uz velike napore, jer se pokret vršio teškim planinskim zemljištem na kome je snijeg još bio dubok.

Prebacivši se preko Neretve, glavnina 27. divizije uhvatila je, 15. aprila, vezu s jedinicama Mostarskog NOP odreda i istovremeno je naišla i na dijelove Nevesinjskog četničkog korpusa koje je protjerala i poslije toga sa rasporedila na prostoriji sela Kula, Čičevo, Zaborani, Drameševo i Kruševljani. ¹³³⁾ Tu su brigade predahnule dva dana i odmorile se, jer nisu imale značajnijih borbi. Dugi i zamorni marševi, sa slabom i neredovnom

131) Isto, 11/12, dok. br. 269.

132) Zbornik NOR, IV/24, dod. br. 165, str. 500 i 502.

133) Danilo Komnenović (i) Muharem Kreso, 29. hercegovačka divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979, str. 207.

ishranom, sasvim su iscrpili borce, naročito iz 2. italijanske brigade. Oni su putem zaustajali i padali u ruke neprijatelju.¹³⁴¹

I na drugim područjima koja su bila u operativnoj vezi sa gornjim Podrinjem neprijatelj je bio vrlo aktivan. Tako je u sjeverozapadnom dijelu Sandžaka zapažena koncentracija četnika, pa je Vrhovni štab, 15. aprila, tražio mišljenje štaba 3. korpusa da li bi 27. divizija mogla sadejstvovati dijelovima 2. korpusa na pravcu Foča - Čelebići. Sutradan je štab korpusa poslao negativan odgovor, ne znajući da se upravo u to vrijeme i tim pravcem uputila ojačana 16. muslimanska brigada, o čemu će biti više riječi u narednom poglavlju.¹³⁵¹ Još teža i složenija situacija je bila u istočnoj Bosni, sjeverno od linije Višegrad - Sarajevo. Nijemci su ofanzivnim poduhvatima, u kojima su angažovali jake svoje i kvislinške snage, nastojali da ovladaju važnim oslobođenim područjima i da spreče pripremani prodor 16. i 17. divizije NOVJ u Srbiju kuda su, iz doline Ibra, nastupale 2. proleterska i 5. krajiška divizija. U toj situaciji štab 3. korpusa je tražio, 17. aprila, od Vrhovnog štaba da odobri da se 27. divizija prebaci na područje Romanija - Spreča radi »kontrola terena i zaštite jedinica koje se prebacuju« preko Drine.¹³⁶¹

Vrhovni štab se saglasio s tim zahtjevom, pa joj je štab 3. korpusa prvo uputio avizo-naređenje. Zbog toga je štab 27. divizije povratio 2. krajišku i 19. birčansku brigadu na desnu obalu Neretve, u rejon sela Argut, Mokro i Bjelimići, s ciljem da se tu odmore i pripreme za pokret ka Romaniji. Ali, neprijatelj je ponovo intervenisao protiv glavnine 27. divizije. Nijemci su prikupili obližnje kvislinške jedinice (iz sastava Nevesinjskog i Drinskog četničkog korpusa i iz domobranske 2. brdske i 2. posadne brigade) i sa jednom svojom četom iz 369. divizije uputili ih u koncentrični napad na 2. krajišku i 19. birčansku brigadu i Mostarski NOP odred.¹³⁷¹ Štab divizije imao je podatke o nastupanju neprijatelja i otkrio njegove namjere, pa je riješio da se jedinice izvuku iz pripremljenog okruženja ka Miljevini radi prihvata 16. muslimanske brigade, jer je računao da bi se ona mogla nalaziti u blizini.¹³⁸¹ Pokret je počeo predveče 20. aprila preko južnih padina Treskavice. Zbog stvora zemljišta - isprejsecanih, uskih kanjonskih dolina planinskih riječica vršen je

134) Zbornik NOR, IV/25, cit. dok. br. 63.

135) Isto, 11/12, dok. br. 298.

136) Isto, IV/24, dok. br. 165, str. 500.

137) Danilo Komnenović (i) Muharem Kreso, cit. d., str. 207-8

138) Zbornik NOR, IV/24, zapovjest štaba 27. divizije od 20. 4. 1944, dok. br. 96.

u jednoj koloni u čiju je prethodnicu određena 19. birčanska brigada. U aprilske borbe ona je ušla sasvim sredena i s obzirom na broj boraca u borbama je davala veći doprinos nego što se očekivalo. Zahvaljujući tome, u aprilu je gotovo udvostručila broj svog automatskog oružja. Tako osnažena, ona je na pravcu pokreta lako rastjerala četničke grupe i kolonaje izjutra 21. aprila sa manjom borbom prešla drum nekoliko kilometara zapadno od Kalinovika. Odmah se uputila ka selima Jelašca i Borije, gdje se ponovo sukobila s manjim četničkim dijelovima. Poslije kraćeg odmora pokret je nastavljen ka Miljevini.

U tim dvadesetodnevnim pokretima i borbama glavnina 27. divizije istrošila je municiju, što je oslabilo »... borbenu sposobnost i sigurnost jedinica, a stalno povlačenje i manevrisanje, prije svega, fizički je iscrpljivalo ljude (dugi i teški marševi po velikom snijegu, slaba i neredovna hrana, itd.), a pored toga vrlo štetno je djelovalo na borbeni moral jedinica«. ¹³⁹⁾ To je izazvalo osipanje jedinica, čak i u prekaljenoj 2. krajiškoj brigadi. ¹⁴⁰⁾

Narednih dana se glavnina 27. divizije zadržala na prostoru ispod Jahorine. Vodeći lakše borbe sa četničkim i milicijskim jedinicama, njene brigade su prikupljale potpunije podatke o neprijatelju i pokušavale da saznaju gdje se nalazi 16. muslimanska brigada. Kako se s njom nije mogla uhvatiti veza, odlučeno je da se noću 24/25. aprila izvrši pokret preko željezničke pruge Višegrad - Sarajevo i da se ona pređe između Prače i Sjetline. Bez većih teškoća to je učinjeno i 25. aprila se glavnina 27. divizije našla u selu Bogovići ispod Romanije. Poslije kraćeg predaha uputila se ka Sokolovićima. ¹⁴¹⁾ Ali, tu ju je dočekao neprijatelj i ona se pod borbom uputila preko Devetaka ka Malom Polju, gdje je dobila sljedeće naređenje štaba 3. korpusa, potpisano 26. aprila:

»Čim stignete na prostoriju Sokolovići uputite 2. krajišku brigadu preko Žepe na prostoriju Fakovići - Skelane, gdje će uhvatiti vezu sa štabom 17. divizije i staviti se pod njenu komandu. Vaš štab neka se smjesti u Srebrenici, Birčansku brigadu

139) Isto, IX/6, izvještaj zamjenika političkog komesara 2. krajiške brigade političkom komesaru 3. korpusa i Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 19. 6. 1944, dok. br. 59.

140) U izvorima se ne navode gubici u aprilu 1944. godine. U citiranom izvještaju zamjenika političkog komesara 2. krajiške brigade (Zbornik NOR, IX/6, dok. br. 59) stoji: »Za ova dva mjeseca (april i maj) izgubili smo 194 čovjeka. Od toga 37 poginulih, 46 dezertiranih, 4 zarobljena i 107 zaostalih...«

141) Zbornik NOR, IV/25, cit. dok. br. 63.

rasporedite na prostoriji Drinjača - Bratunač - Kasaba sa glavnim zadatkom zaštite pravca od Zvornika.«¹⁴²⁾

U istom naređenju bilo je i obavještenje da se 16. muslimanska brigada sa 4. bataljonom 2. krajiške brigade i ranjenicima nalazi u Pivi i da ima vezu sa štabom 2. korpusa.

Ta naredba će se realizovati poslije deset dana. Tako će početkom maja 1944. godine 27. divizija praktično imati jednu brigadu.

7. Samostalna dejstva ojačane 16. muslimanske brigade^{W)}

Neprijatelj nije ostavio na miru 16. muslimansku brigadu ni na desnoj obali Drine. Nijemci su do zaključno 13. aprila zadržali glavninu 1. bataljona 14. SS puka u rejonu Foče i Ustikoline, a u napad na nju orijentisali su Drinski četnički korpus. Iz raspoloživih izvora se ne vidi da su mu to izričito naredili. Ali, pošto su od 3. aprila u svoja dejstva protiv 27. divizije uvijek uključivali ustaške, četničke i milicijske jedinice, nije bilo razloga da to ne urade ni ovog puta. Njihov bataljon u Foči i Ustikolini trebalo je da spriječi eventualno prebacivanje 16. muslimanske brigade preko Drine i da, u tom slučaju, sadejstvuje četničkim snagama koje su dejstvovala na desnoj obali te rijeke.

Drinski četnički korpus (600 do 800 četnika) krenuo je u napad 13. aprila u 7 časova. Ojačana 16. muslimanska brigada sa bolnicama bila je razmještena na prostoriji sela Kozarevina i Slatina. Izvidanjem je zapažena koncentracija četnika i štab brigade*¹⁾ je riješio da se sačeka njihov napad i pošto se odbace da se dalje dejstvuje zavisno od situacije. Još u svanuće tog dana bataljoni su posjeli određene im položaje. Neprijatelj je prvo napao istureni 2. bataljon iznad sela Slatina. Nešto kasnije su četničke kolone prešle u napad na cijelom frontu, na položaje iznad sela Kozarevine, Han-Sohe do Vrteljka (k. 1119). Pod

142) Isto, IV/24, dok. br. 124.

143) Ovo poglavlje je napisano na osnovu cit. d., Ahmeta Đonlagaća i Čamila Kazazovića, str. 130-152. Samo na pojedinim mjestima ukazaće se i na druge izvore koji su korišćeni.

*) Kao što je već rečeno, sa 16. muslimanskom brigadom krenuli su načelnik štaba divizije Rudolf Petovar i član politodiela Čedo Minderović, a sa 4. bataljonom 2. krajiške brigade zamjenik komandanta brigade Milan Zgonjanin. Sve odluke koje su se odnosile na borbenu upotrebu jedinica štab 16. muslimanske brigade je donosio u saglasnosti sa načelnikom štaba divizije i zamjenikom komandanta 2. krajiške brigade, kada se radilo o 4. bataljonu. Radi lakšeg formulisanja svi oni će se u tekstu pominjati kao štab brigade.

njihovim pritiskom, oko 9 časova se 2. bataljon povukao na položaje 1. i 4. bataljona. Oni su ga prihvatili i istovremeno odbacili grupe četnika koje su pokušale na njegovim ledima da upadnu na položaje. Sve do poslije podne vodila se žestoka bliska borba u kojoj su jedinice 16. muslimanske brigade osujetile sve pokušaje četnika da ih pomjere s položaja ispod kojih su se nalazile bolnice. Oko 14 časova neprijatelj je ipak uspio da zauzme dio položaja na Han-Sohi. Zbog toga je štab brigade naredio da se bolnice i pozadinski dijelovi počnu izvlačiti iz doline riječice Slatine ka selu Vukušići. Malo kasnije, kada je bolnica počinjala pokret, jedna četnička grupa, koja je stigla iz pozadine, iz doline Čehotine, upala je među ranjenike i bolesnike. Još dok se kretala prema bolnici, hitno je skinuta s položaja jedna četa 1. bataljona. Ona je u pravi čas stigla do bolnice i rastjerala četnike, oslobodivši dio bolnice koji su bili zarobili. Da bi se bolnica bolje obezbijedila, s položaja je skinuta još jedna četa 1. bataljona i upućena iznad sela Vranjače da štiti njeno izvlačenje. Za to vrijeme je nastavljen uporni otpor sve dok se bolnice nisu izvukle izvan dometa četničke vatre. Tek tada je naredeno povlačenje. Međutim, ono nije bilo dobro organizovano, pa je četnicima pošlo za rukom da odsijeku oko 70 boraca¹⁴⁴¹ iz 1. i 2. bataljona i da 4. bataljon 2. krajiške brigade prisili da se povuče ka dolini Čehotine u pravcu Vikoča.

Uveče 13. aprila 16. muslimanska brigada našla se sa bolnicama u selu Vranjači u neizvjesnoj situaciji. U toku dana je poginulo 10 boraca i rukovodilaca, a nije se znalo šta se desilo s borcima koji su bili odsječeni: jesu li izginuli, zarobljeni ili su se povukli sa 4. krajiškim bataljonom? Osim toga, jedinice su bile gotovo bez municije. Očekujući da će četnici sutradan produžiti napad, štab brigade je riješio da se Brigada sa bolnicama još u toku noći prebaci na lijevu obalu Čehotine, kod sela Vikoča, gdje je bio most preko rijeke. Prema očekivanju, u toku pokreta uhvaćena je veza sa 4. bataljonom 2. krajiške brigade i bez uznemiravanja od neprijatelja jedinice su stigle u rejon sela Čelebića.

Tako su se pravac manevra 16. muslimanske brigade i historija na koju se uputila slučajno poklopila s pravcem i historijom na koju je Vrhovni štab pomišljao, kako je već pomenuto, da se uputi 27. divizija. Prethodnog dana (13. aprila) štab 2. korpusa izvijestio gaje depešom o prikupljanju neprijateljevih snaga u Sandžaku, pominjući među njima i »... 1.500 bosan-

144) Većina tih boraca se narednih dana priključila Brigadi. J^dnu desetinu iz 1. bataljona neprijatelj (četnici i milicija) je uništio ili zarobio.

skih četnika, koji su se skoncentrisali na prostoriji Čelebić - Meljak« i o svojoj namjeri da sa 37. sandžačkom divizijom razbije neprijateljevu ofanzivu u Sandžaku. Stoga je štab tog korpusa isticao daje za ostvarenje tog zadatka nužno »... hitno sa dejstvo 27. divizije na pravcu Foča - Čelebići.¹⁴⁵¹

Vjerovatno su se obavještajni podaci koje je prikupio štab 2. korpusa o koncentraciji 1.500 bosanskih četnika na pomenu toj prostoriji odnosili na grupisanje Drinskog četničkog korpusa između Cajniča i Goražda pred njegov napad na 16. muslimansku brigadu. U rejonu Čelebića bile su samo grupice četnika koje su se ispred kolone 16. brigade sklonile u obližnje šume. Tek 16. aprila su slabije četničke snage napale njene dijelove. Imajući podatke da se Drinski korpus priprema za novi napad, štab brigade je odlučio da se napusti rejon Čelebića i krene ka slobodnoj teritoriji u Sandžaku. On je težio da se bolnice smjeste na mjesto gdje će se ranjenici moći liječiti u sigurnosti i bez stalnog uznemiravanja i kretanja. Tog i narednog dana je izvršen marš do sela Kakmuž nadomak druma Đurđevića Tara - Pljevlja. Tu se saznalo da neprijatelj izvodi ofanzivni poduhvat protiv 37. divizije. Zaključeno je da se Brigada mora vratiti nazad istim pravcem kojim je stigla od Čelebića. U povratku (preko Meljaka, Šljuka i Sula), koji je takođe izveden bez uznemiravanja, prethodnica brigade je, rano izjutra 19. aprila, iznenadila neprijatelja na Čelebiću i poslije kraće borbe zarobila 24 četnika i zaplijenila minobacač 82 mm, puškomitraljez, 20 pušaka, nekoliko sanduka minobacačkih mina, nešto municije i vojne opreme.

Poslije dvodnevnog odmora na Čelebiću, 16. muslimanska brigada se, 21. aprila, prebacila na Šćepan-Polje, na slobodnu teritoriju Crne Gore, s ciljem da se tu, na prostoriji između rijeka Tare i Pive, jedinice srede i odmore, a bolnicama obezbijede povoljniji uslovi za liječenje ranjenika i bolesnika. Odmah je preko telefonske veze obaviješten štab 2. korpusa o dolasku Brigade, a 23. aprila u taj štab je krenuo komandant brigade.¹⁴⁶¹ Štab 2. korpusa je tada privremeno dodijelio zadatak 16. muslimanskoj brigadi da se prebaci u rejon sela Stabna i Ravne i da tu zatvori pravce koji iz Gacka i doline Sutjeske vode ka Plu-

145) Zbornik NOR, III/7, dok. br. 163.

146) Primivši depešu od 27. divizije o tome da ne može uhvatiti vezu sa 16. muslimanskom brigadom, štab 3. korpusa je, 24. aprila 1944, uputio sljedeću depešu Vrhovnom štabu: »16. musi. brigada odsječena na desnoj obali Drine Čajniče - Celebić. Molimo javite Peku (Dapčeviću, komandantu 2. korpusa, prim, A. Đ.) daje prihvatiti do prve naše veze...« (Zbornik NOR, IV/24, cit. dok. br. 165, str. 503).

žinama. U okviru tog samostalnog zadatka glavno je bilo da se spreče upadi četnika iz tog dijela istočne Hercegovine na slobodnu teritoriju Crne Gore. Osim toga, riješeno je da se iz Divizijske bolnice izdvoje teški ranjenici i upute u Boan, u Centralnu bolnicu 2. korpusa.

U međuvremenu dok nije krenula na dobijeni zadatak, 16. muslimanska brigada je izvela nekoliko napada na četničke grupe na desnoj obali Drine i u dolini Sutjeske. U njima su angažovani po jedan do dva bataljona. U jednom od tih napada, udolini Sutjeske, poginuo je Sadik Kadrušić, komandant 1. bataljona. Na položaje prema Gacku prebacila se po dijelovima, u vremenu od 2. do 6. maja. I tek što je tamo stigla, od štaba 3. korpusa dobijena je poruka da odmah krene na Romaniju, u rejon Sokolovića. Štab brigade je, međutim, zaključio da ona tada ne bi mogla bez velikog rizika poći u sastav svoje divizije, jer je ostala sa vrlo malo municije (5-10 metaka na pušku, a 20 - 50 na puškomitraljez). Riješeno je da krene ka istočnoj Bosni tek kada se popuni municijom. Stoga su upućeni zahtjevi štabovima 2. korpusa i 29. divizije da joj u tome pomognu iz svojih rezervi ili pak - ako municije nemaju - daju angažuju u ofanzivnim akcijama (jedinica 29. divizije) kako bi se sama, u borbi, plijenom od neprijatelja, snabdijela municijom.

U to vrijeme u istočnoj Hercegovini su bile u toku oštre borbe. Zbog desantnih poduhvata 26. divizije NOVJ sa Visa na ostrva Mljet i Korčulu, krajem aprila, i opasnosti od savezničkog iskrcavnja na dalmatinskoj obali, njemačke komande (2. oklopne armije i 5. SS korpusa) nastojale su da što bolje organizuju odbranu u Hercegovini i da s tim ciljem što bolje iskoriste sve kvislinške snage. Istovremeno je i Draža Mihailović iz dana u dan tražio od svoje Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine da se njene jedinice maksimalno angažuju u borbi protiv snaga NOV i POJ. Pod svim tim uticajima i zahtjevima četnici u istočnoj Hercegovini su tih dana bili vrlo aktivni i nasrtljivi.¹⁴⁷ Početkom maja je neprijatelj nastojao da s dijelovima 369. divizije, ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama deblokira Bileću i odbaci snage 29. hercegovačke divizije od komunikacija, naročito sa druma Gacko - Bileća - Trebinje, gdje su se vodile najžešće borbe i gdje su se tada nalazile naše glavne snage u Hercegovini.

Šire područje Gacka branile su jedinice 370. puka 369. njemačke divizije (u jačini ojačanog bataljona), 3. bataljon 9. domobranske posadne brigade i Gatačka četnička brigada. Od

147) Danilo Komnenović (i) Muharem Kreso, cit. d., str. 225-6 i 234-5.

naših snaga u tom rejonu nalazili su se, početkom maja, Pivski bataljon Durmitorskog NOP odreda (ukupno oko 100 boraca sa 4 puškomitraljeza), 3. bataljon 11. hercegovačke brigade u selu Krstac) i bataljon »Vule Skoko« na gatačkoj Površi.

Glavnina 16. muslimanske brigade (1. i 4. bataljon) sa dijelovima Pivskog bataljona stigla je, 2. maja, na položaje od sela Vrba do sela Ravnog. U rezervi je ostavljen 4. bataljon 2. krajiške brigade. Time je ona »... u pravi čas - uzela učešće u razbijanju već započetog napada neprijatelja na snage 29. divizije«¹⁴⁸. Čim su izbili na svoje položaje, 1. i 4. bataljon su odmah prešli u napad na neprijatelja kod sela Dramešine, Platice i Berušice. Poslije kraće borbe odbacili su 4. bataljon pomenute četničke brigade i ugrozili iz pozadine položaj neprijatelja u rejonu Gacka i Avtovca. To ga je prisililo da odmah oslabi svoj pritisak prema Bileći, jer je morao hitno uputiti dio snaga koje su imale napadnu ulogu za zaštitu ugrožene pozadine. Tako su inicijativa koju je preduzeo štab 29. divizije na nevesinjskom pravcu i »pojava 16. udarne brigade kod Gacka izazvali preokret; (i) neprijateljev koncentrični napadni poredak počeo se nezadrživo raspadati.«¹⁴⁹

Zbog toga su se Nijemci i četnici odmah aktivirali prema 16. muslimanskoj brigadi. Prvih dana su nastojali da nasilnim izviđanjem i ispadima manjih dijelova prikupe podatke o njoj i da onemoguće njen eventualni napad na Gacko i Avtovac. Već 5/6. maja jedna njemačka četa (oko 150 vojnika) i Gatačka brigada (oko 250 četnika) napali su isturenu četvu 4. bataljona (u selu Glavici, iznad jezera Klinje) i dijelove Pivskog bataljona (na Ravnog). Poznavajući dobro teren, a i raspored jedinica Brigade, četnici su istovremeno infiltrirali jednu svoju grupu u njen borbeni poredak. Okružena četa 4. bataljona, iako se pribrala od iznenađenja, nije mogla da odbije napad neprijatelja, već se morala jurišem probijati kroz njegov raspored. Tom prilikom poginula su dva borca, jedan je nestao, a zamjenik političkog komesara tog bataljona, Asim Mujkić, teško je ranjen. Infiltrirana grupa četnika nije uspjela da izazove pometnju među jedinicama Brigade. One su je brzo odbacile, a njemačko-četnički napad s fronta odbile. Poslije toga je štab brigade povukao te bataljone nešto unazad, na položaje iznad sela

148) Isto, str. 227.

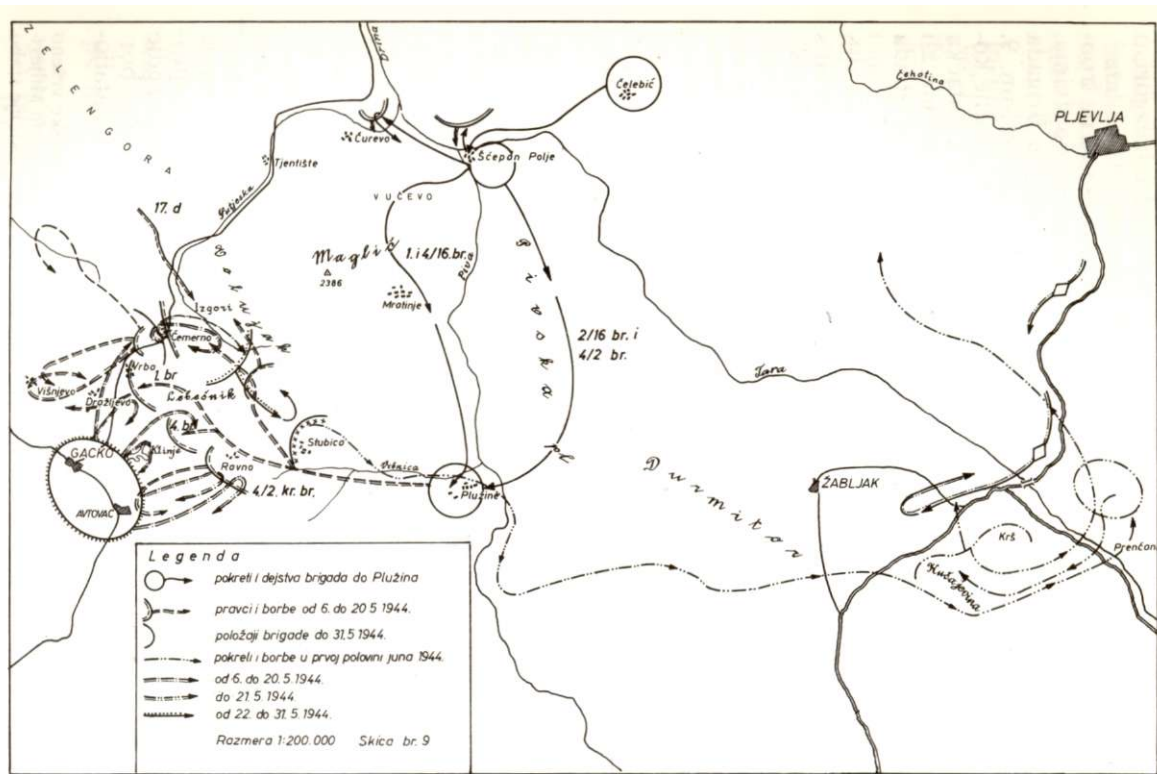
149) Isto, str. 229.

Vrba i dalje padinama planine Lebršnik do iznad sela Izgori, u koje je tog dana stigao 2. bataljon sa bolnicama.¹⁵⁰¹

Poslije tih prvih borbi, štab brigade je nastojao da na frontu prema Gacku preuzme inicijativu i da aktivnim dejstvima, pred ostalog, dođe i do plijena u municiji, kojom je Brigada jako oskudijevala. Tako je 4. krajiški bataljon prepadom, 9. maja uveče, izbacio iz stroja 10 četnika i zaplijenio znatne količine hrane kod Avtovca. Tri dana kasnije četnička Gatačka brigada je preduzela napad, s težištem prema tom bataljonu, ali je uz gubitke odbačena u Gacko. Na to su uslijedila dva ispada glavnine 16. muslimanske brigade (14. na 15. i 16. na 17. maja) na neprijatelja sjeverno od drumca Gacko - Nevesinje. Na njih je neprijatelj odgovorio snažnim napadom prema Čemernu s ciljem da ovlada tim prevojem. Kolona od oko 250 četnika i Nijemaca krenula je na 1. bataljon. On se poslije petočasovne borbe povukao na Rajac (k. 1409). Druga, još jača kolona, takođe četničko njemačkog sastava, orijentisala se prema 2. i 4. bataljonu, koji su, poslije povratka iz akcije, tek bili izišli na položaje. U podilaženju tim bataljonima četnici su se poslužili lukavstvom: išli su pjevajući partizanske pjesme. Mислеći da im se približava neka od hercegovačkih partizanskih jedinica, dijelovi 2. i 4. bataljona su pustili neprijateljevu kolonu gotovo u svoj raspored. Četnici su iskoristili tu nebudnost i te dijelove iznenadno zasuli bombama i vatrom automatskih oružja. U prvom trenu poginuli su Mustafa Mirica, politički komesar 2. bataljona, i Veljko Tešević, komandir čete u 4. bataljonu, a nekoliko boraca je ranjeno. Međutim, iako iznenađeni, ti bataljoni su održali svoje položaje (Žrvanj, trig. 1615 i 1695) i odbacili neprijatelja. To je omogućilo da 1. bataljon sutradan zaposjedne položaje ispred Čemerna i da glavnina Brigade u toku 18. i 19. maja prokrstari izvornim dijelom doline Neretve, gdje su zaplijenili velike količine stoke. Na lijevom krilu, na položajima iznad Ravnog, 4. bataljon 2. krajiške brigade je svakodnevno vodio borbe. I prema njemu je neprijatelj 18. maja preduzeo jači napad koji je on odbio zajedno sa četom Pivskog bataljona.

Novi, do tada najjači napad prema Čemernu preduzeo je neprijatelj 21. maja. Imao je namjeru da zbaci dijelove 16. muslimanske brigade s tog prevoja i da zatvori dolinu Sutjeske gdje se, u probijanju sa Romanije, nalazila 17. divizija u teškim borbama sa njemačkim snagama. I pored žilavog otpora 1. bataljo-

150) To pomjeranje 16. muslimanske brigade ka dolini Sutjeske vršeno je i zbog toga da se ona poveže sa glavninom 27. divizije na prostoriji Miljevi-na-Jahorina. U tom smislu je Vrhovni štab uputio, 6. maja, obavještenje štabu 3. korpusa. (Zbornik NOR, 11/13, dod. br. 18.)

Dejstva 16. muslimanske brigade u aprilu i maju 1944. godine

na, neprijatelj je tog dana zauzeo Čemerno, odakle su četnici, oslonjeni na njemačke jedinice, produžili napad i do kraja narednog dana potisnuli bataljone 16. brigade iz Izgora do položaja: padine Volujaka - Kuk (k. 1821) - Lebršnik.

Uveče 22/23. maja 16. brigada je preduzela protivnapad na neprijatelja sa pojedinim bataljonom ka Brajičinom Lazu i Borju, ne znajući da su u ta sela stigle jedinice 17. divizije i da su se ispred njih četnici povukli preko Čemerna. Prethodnice tih bataljona su otkrile da se u tim selima nalaze naše snage, pa je zahvaljujući tome u posljednjem času izbjegnuta međusobna borba. Na nekoliko mjesta došlo je do puškaranja, ali je ono brzo prekinuto i bilo je bez posljedica.¹⁵¹

Rano izjutra 23. maja 17. divizija nastavila je marš ka dolini Pive, a 16. muslimanska brigada je ostala u Izgorima. Tog dana je 4. bataljon 2. krajiške brigade krenuo u sastav svoje Brigade. Sutradan je i 16. muslimanska brigada napustila Izgore i sa manjim dijelovima (pojednom četom iz svakog bataljona) zauzela položaje na liniji Kuk (k. 1821) - Orlovac (trig. 1985) - Trstenik (k. 1575), sa kojih je zatvarala staze koje od Izgora, Čemerna, Dramešine i Avtovca vode ka selu Stabni. Njih je držala do 31. maja, kada je te čete napalo oko 500 četnika i Nijemaca. Poslije viščasovne borbe neprijatelj je potisnuo jedinice 16. muslimanske brigade do položaja iznad sela Stabne i Stubice.

Tog posljednjeg dana maja štab 3. korpusa je 16. muslimansku brigadu privremeno stavio pod komandu štaba 17. divizije. Istog dana je štab 2. korpusa preko štaba 29. divizije prenio tu odluku i naredbu da ona odmah krene najkraćim pravcem za selo Njegobude i dalje u sastav 17. divizije. Istovremeno joj je štab 2. korpusa dodijelio - iz savezničke pošiljke koja je doturena za 17. diviziju - 8 puškomitraljeza, znatne količine municije, nešto sanitetskog materijala i manji broj pari obuće i odjeće.

Time se završio jednomjesečni period borbi 16. muslimanske brigade u Hercegovini, (skica br. 9). Svoj privremeni zadatak - sprečavanje prodora neprijatelja prema slobodnoj teritoriji Crne Gore - lako je izvršila i u tome ostvarila korisno sadejstvo jedinicama 28. divizije. Govoreći o tome autori monografije o 29. hercegovačkoj diviziji su između ostalog napisali:

»Poslije jednomjesečnog boravka i borbi sa neprijateljem kod Gacka, 16. muslimanska brigada je krajem maja povučena u dubinu slobodne teritorije Crne Gore... Time se završila i njena neposredna saradnja sa snagama 29. udarne divizije, u

151) Gligo Mandić, cit. d., str. 179-180.

kojoj je pružila veliku pomoć baš u majskom, kritičnom periodu oslobodilačke borbe u Hercegovini. Njen doprinos je bio posebno značajan u iskivanju i jačanju oružanog bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine u oslobodilačkoj borbi«.

U zaključnom dijelu teksta IX glave isti autori kažu:

»Trebalo navesti da su, 16. muslimanska brigada, koja je stigla na gatački sektor i 2. dalmatinska brigada, koja je stigla u region Viluse - Korjenici po odluci štaba 2. udarnog korpusa, kao i njihova borbena saradnja, imale znatan doprinos za uspjeh 29. divizije u slamanju neprijateljeve 'Majske ofanzive'«. ¹⁵²⁾

Iako kratak, taj period borbi u Hercegovini bio je velika borbena škola za sve jedinice 16. muslimanske brigade. Ostavši sa malo municije, njene čete i bataljoni morali su se boriti sa dobro opremljenom i snabdjevenom Gatačkom četničkom brigadom i dijelovima bataljona njemačke 369. divizije. To je od njih zahtijevalo dobro prilagođavanje zemljištu, disciplinu vatre i borbu na bliskim odstojanjima. Samo pod tim uslovima i pretpostavkama mogli su se braniti položaji i vršiti napadi na neprijatelja. Česte borbe i svakodnevna vojna obuka, koja se sprovodila čim bi nastupilo zatišje, uticali su na to da i mladi borci (koji su došli u Brigadu u februaru) steknu borbenu iskustvo i samopouzdanje. Sve je to uticalo na to da Brigada tokom maja nije imala značajnije gubitke: svega oko 10 mrtvih i nestalih i 10 ranjenih.

Tokom boravka u Hercegovini u Brigadi je velika pažnja poklonjena i političkom radu. Pored razjašnjavanja ciljeva narodnooslobodilačke borbe i tekućih vojno-političkih događaja, politički komesari su nastojali da se sastav njihovih četa i bataljona upozna sa tradicijama naroda ovih krajeva Hercegovine i Crne Gore, da se ostvari što prisniji odnos prema narodu i da se da što veći doprinos učvršćenju bratstva Srba, Crnogoraca i Muslimana u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. I pored teških uslova ishrane, jedinice su se vrlo brižljivo odnosile prema imovini stanovništva. Nije se desio ni jedan slučaj samovoljnog uzimanje stoke, žita i drugih namirnica. Rekvizicija i konfiskacija od neprijatelja vršila se diferencirano i preko narodnooslobodilačkih odbora. Borci su prihvatili činjenicu: ako narod gladuje, i oni moraju gladovati, pa su se tako i ponašali. Sve je to podiglo ugled Brigade.

Politički i vojnički već znatno učvršćena, organizacijski i kadrovski sređena i bolje opremljena automatskim oružjem i

152) Danilo Komnenović (i) Muharem Kreso, cit. d., str. 240 i 3.

relativno dobro snabdjevena municijom, 16. muslimanska brigada je 2. juna počela pokret ka 17. diviziji. U dva dnevna marša prebacila se ispod Durmitora u rejon sela Virak (kod Žabljaka), a 5. juna na desnu obalu Tare, u rejon sela Prenčani. Zbog prodora jedne njemačke motorizovane borbene grupe iz Pljevalja do Đurđevića Tare, narednog dana je dobila naređenje da se vrati nazad da brani prelaz preko rijeke i da spreči nastupanje neprijatelja ka Žabljaku. Međutim, kada je krenula niz desnu stranu kanjona, on je gotovo u isto vrijeme prešao Taru (nizvodno 6 - 7 km) i nastavio prodor ka aerodromu na Njegobudama i prema Žabljaku. Izmorena teškim spustovima i usponima, 16. muslimanska brigada je kasno noću stigla u sela na visoravni i rano izjutra, 7. juna, zauzela položaje na liniji selo Krš - planina Kučajevica sa zadatkom da zatvori pravac prema Savniku. Ali, Nijemci su se tog dana oko podne neočekivano povukli na desnu obalu Tare, jer su bili ugroženi dejstvima snaga NOV i POJ u Sandžaku (dijelovi 5, 17. i 37. divizije).

Poslije kraćeg predaha, 16. muslimanska brigada je 9. juna nastavila pokret i sutradan u selu Kosanici privremeno ušla u sastav 17. istočnobosanske divizije. Ona je od štaba 2. korpusa dobila zadatak da sa dvije brigade ovlada Čajničem i Fočom i prostorom između njih, a sa druge dvije (brigade) da izvrši pritisak prema Pljevljima i u povoljnoj prilici napadne neprijatelja u tom gradu. Štab 17. divizije orijentisao je 16. muslimansku brigadu ka Čajniču. U tom pravcu je krenula 11. juna i poslije dva dnevna marša (preko sela Zahuma i Podkovača) stigla je u rejon Čajniča, gdje se nalazila istoimena četnička brigada. Odmah je iz pokreta prešla u napad na neprijatelja i za dva-tri časa borbe natjerala četnike u bjekstvo i zauzela Čajniče i rejone sela Miljeno i Ifsar.

Na prostoru između Čajniča i Foče ostala je do 7. jula. U toku juna nije bilo značajnijih borbenih dejstava, pa je glavni sadržaj rada jedinica bio vojna obuka, političko djelovanje i oživljavanje kulturno-zabavne aktivnosti. S četama i vodovima povremeno su vršeni pretresi terena radi hvatanja četnika koji su se krili u manjim grupama po šumama. Izvršene su i dvije tzv. ekonomske akcije istočno od drumu Čajniče - Goražde radi nabavke hrane i konja za pozadinske jedinice. U tom vremenu su saveznički avioni nekoliko puta doturili za 17. diviziju, u rejon sela Ponikve, veću količinu oružja, municije, odjeće i obuće i druge vojne opreme. Dio tog materijala dodijeljen je i 16. muslimanskoj brigadi. Gotovo svaki njen borac je dobio cipele, a većina uniforme, košulje i džempere. Među borbenom opremom dobila je 1 minobacač 82 mm, oko 10 ručnih protiv-

tenkovskih bacača (tzv. džonbulova), nekoliko pt pušaka, 100 kg eksploziva i veću količinu municije. To je omogućilo da se formira samostalna prateća četa, a u bataljonima dva protivtenkovska i jedno minobacačko odjeljenje.

Krajem juna 1944. godine 16. muslimanska brigada je imala ukupno 441 boraca i starješinu (od toga su 49 bile drugarice) i po brojnom stanju je bila nešto jača od 6. bosanske (381) i 15. majevičke (415), a slabija od 2. krajiške brigade (589). Još sredinom juna dobijeno je obavještenje da 16. brigada treba da uskoro krene u sastav svoje divizije. Ali, tih dana se u štabu 3. korpusa javila ideja da ona ostane u sastavu 17. divizije, a da mjesto nje u 27. diviziju uđe 15. majevička brigada. Taj predlog nije prihvatio Vrhovni štab, pa je, početkom jula, definitivno riješeno da se narednih dana prebaci na Romaniju i dalje za Birač.

Međutim, pokret u tom pravcu odgodio je razvoj situacije u dolini Drine. Kada je 1. proleterska divizija (u maršu za Srbiju) izbila u rejon Kalinovika, neprijatelj je nastojao da joj spriječi prelazak na desnu obalu Drine. S tim ciljem je sajakim snagama (Nijemci, ustaše, četnici i milicija) krenuo od Sarajeva i Goražda ka Foči, gdje se nalazila 2. krajiška brigada. Ona je, 3. jula, uhvatila vezu sa jedinicama 1. proleterske divizije. Prema dobijenom zadatku, štab 17. divizije naredio je da 16. muslimanska i 2. krajiška brigada drže desnu obalu Drine i rejon Foče radi prihvata 1. proleterske divizije.

Još u toku noći 3/4. jula neprijatelj je prebacio grupu od oko 50 - 60 vojnika koja je zaposjela Krčino brdo (trig. 844), jedan od jakih topografskih objekata na desnoj obali rijeke preko puta Ustikoline. Odmah je 2. bataljon 16. muslimanske brigade sa obližnjim jedinicama 2. krajiške brigade prešao u napad i stjerao neprijatelja s tog položaja, prisilivši ga da se spašava plivanjem preko Drine. Iz dokumenata pobijenih neprijateljevih vojnika vidjelo se da pripadaju 7. SS diviziji.

U toku 4. i noću 4/5. jula neprijatelj je pojačao napore da prodre u Foču i da odbaci 16. muslimansku brigadu s položaja iznad desne obale Drine, s kojih je ugrožavala njegov saobraćaj drumom od Goražda ka Foči. Njemačke glavne snage su nastavile nadiranje od Ustikoline lijevom obalom, a pomoćne (oko 300 vojnika) prebacile su se preko Drine kod Cvilina, zauzele dio Krčinog brda i krenule prema Korjenu (k. 1023), s namjerom da iz pozadine ugroze odbranu Foče. Da bi olakšao situaciju kod 2. krajiške brigade, štab 17. divizije naredio je 16. muslimanskoj brigadi da održi svoje položaje na Krčinom brdu i da iz pozadine napadne neprijatelja koji se kretao prema Korjenu.

U toku noći 4/5. i 5. jula je 2. bataljon održao položaje na tom brdu, a 1. bataljon je uspješnim dejstvom s desne obale ukočio neprijateljev saobraćaj u rejonu Han-Osanice. Pri kraju dana su te bataljone smijenile jedinice 13. proleterske brigade »Rade Končar«, a sutradan je cijela 16. muslimanska brigada krenula u rejon Metaljke. Tek što je tamo bila stigla, po naređenju štaba 3. korpusa krenula je, 8. jula, u sastav svoje - 27. divizije.¹⁵³⁾

153) Gligo Mandić, cit. d., str. 197-9.